

Tartu Ülikool
Usuteaduskond
Võrdleva usuteaduse õppetool

Mikk Tammik

Zoroastrism – teistlik usund. Võrdlus

Magistritöö

Juhendaja
Jaan Kivistik

Tartu 2015

Sisukord

SISSEJUHATUS	4
0. ZOROASTRISM – TEISTLIK USUND. VÕRDLUS	10
1. TEISTLIK ZOROASTRISM	11
1.1. ZOROASTRISMIST. AJALOO LINE ÜLEVAADE	14
1.1.1. AHURA MAZDĀ	17
1.1.2. LOOMISMÜÜT	18
1.1.2.1. ZOROASTRISMI KALENDRIST	20
1.1.2.2. VALGUSE TEE. AMEŠA SPENTA	21
1.1.3. PROHVET ZOROASTER	22
1.1.4. TÄNAPÄEVA	25
1.1.4.1. DEMOGRAAFILINE PAIKNEVUS	27
1.1.4.2. RELIGIOOSNE KÄITUMINE DIASPORAAS	28
1.1.4.3. VAIKUSE TORNID. SAKRAALNE TULI. ÖKOLOOGILINE USUND	30
1.1.5. ZOROASTRISMI VÄÄRTÕLGENDUSED	32
1.2. KRISTLIK ROOMA JA ZOROASTRISTLIKU IRAANI ALAD	33
1.3. ZOROASTRISMI PÜHAKIRJATEKSID	37
1.4. ÜLEMINEKURIITUSED ZOROASTRISMIS	41
2. MÕJUSTUSED JA MITTEMÕJUSTUSED AABRAHAMLIKELE USUNDITELE	45

2.1. ZOROASTRISM. KAKS KOHTUMÕISTMIST. MÕJUSTUSED	48
2.2. MAG/D – TARGAD HOMMIKUMAALT	51
3. ORIENT JA OKSIDENT	54
3.1. VALGUSTUSÕPETUSED. VÕRDLUS AABRAHAMLIKE USUNDITE KONTEKSTIS	57
3.2. SPIRITUAALSUS TÄNAPÄEVAL. AABRAHAMLIKE USUNDITE KONTEKSTIS	59
3.3. DUALISM TEISMIS	61
KOKKUVÕTE	64
KIRJANDUSE JA ALLIKATE LOEND	67
ZOROASTRIANISM – THEISTIC RELIGION. COMPARISMENT	72

Sissejuhatus

-Magistritöö teema valikust

Zoroastrism on äärmiselt eetiline religioon. Samuti on zoroastrismil usundiloolises kontekstis väga oluline roll. Zoroastrism on läbi erinevate sajandite olnud vastastikusel lävimisel eelkõige judaismi ja kristlusega ning hiljem kandnud mõjustusi läbi juutluse ja kristluse edasi islamisse. Ilmselt võib nõustuda *Mary Boyce*'ga, et zoroastrismil on olnud inimkonnale suurem mõjustuse aste, otseselt ja mitte otseselt, kui ühelgi teisel üksikul religioonil¹. Zoroastrism on unikaalne ja iidne religioon, keeruliste sisemiste abstraktsete mehhanismide poolest ning selle uurimine on oluline, et mõista kus asuvad Aabrahamlike usundite juured.

-Magistritöö eesmärgist

Magistritöö eesmärgiks on tutvustada zoroastrismi ning tuua esile zoroastrismi teistlikkus. Kuna Aabrahamlikud usundid on klassikalised teistlikud usundid, siis zoroastrismi kõrvutamine Aabrahamlike usunditega toob esile teistliku zoroastrismi olemuse. Ilma zoroastrismi tutvustamiseta ei saaks mõista selle usundi olemust teistliku usundina.

Zoroastrismi on vaja võrrelda Aabrahamlike usunditega, vastastikusel lävimise kontekstis, et analüüsida millised on zoroastrismi mõjustused ja mittemõjustused Aabrahamlikele usunditele.

Kuna zoroastristidel on olulisel kohal teispoosus, siis tuleb mõista ka oriendi ja oksidendi ühtimise võimalusi, teispoosuse käsitlemise aspektist, sest zoroastrism on oriendi ja oksidendi elemente ühendav usund.

¹ **Boyce**, Mary. Zoroastrians : their religious beliefs and practices, 2001, pp. 1.

-Uurimismetoodikast

Metoodika on multidistsiplinaarne, sest ususteaduskonna 2006. aasta magistritööjuhendi järgi on multidistsiplinaarne lähenemine kõrgemalt hinnatud: religiooniajalooline, võrdlev religiooniteaduslik ja veidi religioonianthropoloogiline ning veidi religioonifilosoofiline – magistritöö on stiililt valdavalt ajaloolis-deskriptiivne. Multidistsiplinaarsuse all võib mõista ka religioonifilosoofilist ja usundiloolist lähenemist.

Siinkirjutaja kogus kokku kõikvõimaliku publitseeritud materjali zoroastrismist, et analüüsida, mis on oluline ja kes on autoriteetsemad zoroastrismi uurijad. Kuna eesmärgiks on tutvustada zoroastrismi erinevatest vaatenurkadest, siis tuli otsida ka selliste uurijate uurimusi, kelle põhiliseks uurimisvaldkonnaks zoroastrism ei ole.

Materjalide otsimisel ja analüüsimisel tuli lähtuda ka zoroastrismi teistliku olemuse käsitlesest, et olla kindel zoroastrismi teistlikuks usundiks tituleerimises. Lisaks oli vaja ka zoroastrismi Aabrahamlike usunditega võrrelda, et tuua esile antud usundi sisemised jooned ja selgitada kuidas ja miks zoroastrism on teistlik usund. Oluline oli ka pikemalt analüüsida, kuidas mõtestada ja võrrelda oksidenti ja orienti ning nende omavahelist lõimumist, teispoolsuse käsitlese aspektist. Magistritöö koostamisel lähtus siinkirjutaja, et vaja on mõista enim religiooni immanentseid aspekte ja seoseid, – tuli varuda aega, et asja üle pikemalt aduda. Suur osa mõtteid ning avastusi selle magistritöö raamistikku ei mahtunud ega sobinud, neid saab loodetavasti kasutada tulevikus ja teistes töödes.

-Senisest uuritusest

Kogu kirjanduse ja allikate loendis nimetatu on antud teema käsitlemise puhul üsnagi oluline. Eriline au oli siinkirjutajal leida *George Liiki* annetatud teos „Rome and Persia in Late Antiquity : Neighbours and Rivals“, autoriteks *Beate*

Dignas ja Engelbert Winter – antud teos on väga hea, mõistmaks usundiloolisi arenguid Sassaniidide impeeriumi ajal. Küllaltki hea ja kompaktne on *Christopher Partridge* (peatoimetaja) teatmeteos „Maailma usundid“, mis on välja antud Eesti Entsüklopeediakirjastuse poolt (eesti keelse väljaande konsultant: *Ringo Ringvee*), kuid *John Hinnelsi* nime initsiaal *R.* on teoses puudu. Õige peaks olema *John R. Hinnels*. Antud teatmeteos on peatükkide siseselt ka pisut valikulise ülesehitusega. Kolleegid *John R. Hinnels* ja *Mary Boyce* on olnud põhilised ja autoriteetsemad zoroastrismi uurijad. *Hinnels* on kirjutanud ka mahuka teose zoroastrismi diasporaast ja toimetanud teisi teoseid zoroastrismist. Ka *Jamsheed K. Choksy*, tema on uurinud zoroastrismi looduse ja ökoloogia kontekstist lähtudes. Ka *Almut Hintze* on küllaltki märkimisväärne autor zoroastrismi teistlikkuse analüüsimise puhul. Erakordsed on Põhja-Ameerikas resideeruva, Columbia Ülikoolis õppinud parsi *Jenny Rose* kaks teadusperioodilist kirjutist, mis toovad eelkõige esile zoroastrismi mõjustused Aabrahamlikele usunditele. *Hannah M. G. Shapiro* on samuti isikupärane ja küllaltki põhjalik zoroastrismi asjatundja, kahjuks leidub siinkirjutajale vaid tema poolt koostatud elektrooniline allikas (<http://www.pyracantha.com/Z>), milles ei leidu viiteid. Küll aga on *Shapiro* Harvardi magistrikraadiga ning kaastegev Washingtoni zoroastrismi keskses. Väga põhjalik on veebist leitav Iraani entsüklopeedia (<http://www.iranicaonline.org/>). Võiks juba ära märkida ka *Ma'súmián Farnáz* head, lihtsat ja süsteemset teost erinevate usundite teispoolsuste võrdlemisel, mis on TEA kirjastuse poolt, 1997. aastal eesti keeles ilmunud ning süsteemset ja küllaltki värsket teatmeteost „Idamaade filosoofia“, mille on kirjutanud *Kevin Burns* (Eestis ilmunud aastal 2009). Valgustusõpetuste kohta ei leidu peaaegu üldse uuemat teadusperioodikat. Spirituaalsuse puhul jagub uuemat ja kvaliteetset teadusperioodikat palju.

-Magistritöös kasutatud materjalidest

Töö põhineb publitseeritud teaduskirjandusele. Siinkirjutaja on kasutanud teaduslikke teoseid ja võimalikult palju uuemat teadusperioodikat. Kasutatud on ka akadeemiliselt tunnustatud elektroonilisi allikaid. Üsna palju on kasutatud teatmeteoseid ja entsüklopeediaid. Magistritöös leidub ka raskesti kättesaadavaid materjale, mis on hangitud tänapäevaste tehnoloogiliste võimaluste abil. Näiteks on magistritöös kasutatud *Hinnelsi* publitseeritud mahukat kaheksakümnendate aastate zoroastrismi diasporaa religioosest käitumisest tehtud kvantitatiivset uurimust. Seda uurimust kasutas siinkirjutaja eelkõige sellepärast, et antud uurimus jättis siinkirjutajale sügava mulje. Eestis zoroastrismi uurimisega ei tegeleta, teatud ulatuses leidub tõlkekirjandust.

-Magistritöö koostamisel ette tulnud raskustest

Zoroastrismi pühakirjateksti, kui terviklikku ja seotud aparati on Aabrahamlike usundite omadest ja just judaismi omast enim hävitatud ja hävinud, samuti on erinevatest ajalooajalooperioodidest teave ebaühtlane ning antud magistritöö eesmärgist lähtudes on ajalooajalooperioodidel erinev tähtsuse aste. Keeruliseks teeb uurimise ka see, et zoroastrismis on olnud palju erinevaid koolkondi ja isegi Sassaniidide impeeriumi ajal, mil zoroastrism oli ametlikuks riigiusundiks, ei leidunud ühtset usundilist doktriini².

Zoroastrismi uurimisel puudub siiani süstemaatiline ja konsensuslik tulemustik.

Judeokristlikust kultuuriruumist zoroastrismile lähenedes puudub zoroastrismile omane lingvistiline ja olemuslik struktuur. Paljude usundiliste mõistete sisu ei ole zoroastrismi puhul kergesti analüüsitav ning selgitatav, kuna antud usundi terviklikkuses on palju läbipõimumist. Zoroastrismi analüüsimine ja seletamine läbi judeokristliku maailmapildi on komplitseeritud.

² <http://www.pyracantha.com/Z/dualism.html> ; 15.04.2015.

Keeruliseks võib ka pidada antud usundite mõistmist hermeneutiliselt, üldiste ja lingvistiliste arengute ja karakteristikute kontekstis – raske on mõista, mis toimus aastatuhandeid tagasi ja asetuda ajas tagasi vastavasse konteksti.

-Töö struktuurist

Magistritöö on kolme-tasandiline ning koosneb kolmest peatükist. Antud usundi iseärasustest ning magistritöö eesmärgist tingituna on tasandid omavahel põimunud.

Esimene peatükk tutvustab zoroastrismi ning analüüsib teistliku zoroastrismi aspekte usundiloolises kontekstis.

Teine peatükk keskendub peamiselt sellele, mida peetakse ja mida saab pidada zoroastrismi mõjustusteks ja mittemõjustusteks Aabrahamlikele usunditele.

Kolmas peatükk keskendub oriendi ja oksidendi teispoolseuse käsitluste ühtimise võimalikkusele. Lühidate alapeatükkide läbi on võrdluse all ka valgustusõpetused ja spirituaalsus Aabrahamlike usundite kontekstis ning lühem dualismi olemust selgitav alapeatükk, sest vastasel juhul ei saaks mõista magistritööd ja selle eesmärki põhjalikult.

Usundilooliste arengute seisukohalt on olulisim keskenduda Sassaniidide impeeriumi perioodile, sest siis oli zoroastrism ametlik riigiusund ning kristluse arengutega tihedalt seotud. Sellest perioodist on samuti enim teada.

Kõik dateeringud magistritöös on antud kristliku kalendri järgi. Magistritöös leidub neli täpsusustust, mis on esitatud tärnidega, joonealuste seletustena. Vähem tuntud ja harva esinevad võõrkeelsed ja võõrapärased terminid ning nimetused on toodud tekstis välja esmakordsel ilmnemisel kursiivis. Magistritöös olevad ristviited teistele peatükkidele on digitaalsel kujul automaatselt funktsioneerivad.

-Uurimisküsimused

Milline usund on teistlik zoroastrism. Zoroastrismi mõjustused ja mittemõjustused Aabrahamlikele usunditele. Millistel võimalikel tingimustel võib teispoolsuse käsitlus ühtida oksidendis ja oriendis.

0. Zoroastrism – teistlik usund. Võrdlus

Vaidlused, kas zoroastrism on dualistlik või teistlik usund kestavad pikemat aega. Zoroastrism langeb äärmusliku dualismi (hea ja kurja võitlus) ja selge monoteismi vahele³, sellest peatükis [1](#) pikemalt. Hea (Jumal) ja Halb (Saatan) nimed zoroastrismis on avesta keelne *Ahura Mazda* või kesk-pärsia päraselt *Ohrmazd* (Tarkuse Isand, ka Illumineeriv Valgus). Kurjuse nimi on avesta keelne *Angra Mainyu* või kesk-pärsia keele järgi *Ahriman* (Kuri Vaim, ka Pimeduse Isand).⁴ Edaspidi kasutatakse magistritöös avesta keele järgi lühendatult *Mazdā* ja kesk-pärsia keelset *Ahrimani*. Zoroasteri õpetus või teisisõnu zoroastrismi pühakirjatekst *Avesta* on avesta keelne, kesk-pärsia keelse juba kommentaaridega varustatud tõlke nimetus on *Zand-Avesta*⁵.

Zoroasteri õpetuse kohaselt viibib *Mazdā* kõrgel täiuslikus headuses ja valguses, *Ahriman* viibib igavesti all pimedas sügavikus. Kuna nende kahe algjõu vaheline võitlus oli vältimatu, lõi *Mazdā* taevase ja maise ilma, et need teda selles võitluses abistaksid. Esmalt lõi *Mazdā* taevased olendid ning seejärel täielikult vaimses vormis nähtamatu ja tajumatu maailma.⁶ *Mazdā* olemusest on edaspidi pikemalt peatükis [1.1.1](#) ja loomismüüdist ning *Ahrimani* ettemääratud hääbumisest on pikemalt peatükis [1.1.2](#).

Zoroastrism oli esimene usund, mis andis teispoolsuse mõistele ja elule pärast surma moraalse sisu.⁷ Zoroastrismi õpetuse keskne sõnum on: „Õiged mõtted, õiged sõnad ja õiged teod.“⁸

³ Burns, Kevin. *Idamaade filosoofia*. Tallinn: ERSEN, 2009, lk. 78.

⁴ <http://www.iranicaonline.org/>; 11.03.2015.

⁵ <http://www.iranicaonline.org/articles/avesta-holy-book>; 12.10.2014.

⁶ Hinnels, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 247.

⁷ <http://www.pyracantha.com/Z/zorofaq.html>; 18.04.2015.

⁸ <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/zoroastrian/worship/worship.shtml>; 16.04.2015.

1. Teistlik zoroastrism

Zoroastrism sündis kolmandal aastatuhandel eKr indoeurooplaste muinasusundist.⁹ Enim levinud vaade on, et Zoroaster elas umbes tuhandenda aasta paiku eKr või mõned sajandid veelgi varem (ptk. [1.1.3](#) Prohvet Zoroaster).

Toetudes loomismüüdile (ptk. [1.1.2](#) Loomismüüt) on Ahriman nüüdseks hävitatud. Ka Zoroasteri eluajast on nüüdseks möödunud juba rohkem kui 3000 aastat.

Märkimisväärselt suur osa viimasel ajal avaldatud teadustöödest ning sealsetest argumentidest kaldub zoroastrismi, kui teistliku usundi kasuks. Vaidlused on kestnud pikemat aega:

Zoroastrism on temporaalses mõõtmes teistlik religioon ning ainult atemporaalses ehk ruumilises ja kosmogoonilises plaanis on zoroastrismil dualistlike jooni¹⁰; Polüteism ja dualism on kokkusobimatud kategooriad ja Mazdā suveräänne roll viitab monoteismile. Dualism ja monoteism ei ole teineteist välistavad kategooriad¹¹; Monoteismist, dualismist ja polüteismist koosnev zoroastristlik religioosne maailmapilt on omavahel läbi põimunud, neid eraldades üksteisest, variseks terve zoroastristlik religioonisüsteem kokku¹²; Zoroastrismis peituv sidusus ja järjepidevus väljendab selle religiooni

⁹ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 242.

¹⁰ **Boyd**, James W.; **Crosby**, Donald A. Is Zoroastrianism Dualistic or Monotheistic? — *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 47, No. 04 (December 1979), Oxford University Press, pp. 558.

¹¹ **Hintze**, Almut. Monotheism the Zoroastrian Way. — *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 24, No. 02 (April 2014), Cambridge Journals, pp. 225-227.

¹² *Ibid.*, pp. 244.

terviklikkust¹³; zoroastrism sai alguse dualistlikust kosmogoonilisest maailmapildist, mis aja jooksul jõudis välja monoteismi¹⁴.

Armstrong nendib, et varajases Iraanis ja Iisraelis, arendasid pärsia ja heebrea prohvetid vastastikkuses lävimises erinevaid monoteismi vorme. Nendel aladel arenes Jumala idee. See arenes nagu muud antud perioodi religioossed vaated, vabaturumajanduse ja agressiivse kapitalismi vaimus.¹⁵

Oxfordi entsüklopeediline inglise keele sõnaraamat defineerib dualismi järgmiselt: „teooria, kus igal reaalsuse domeenil on kaks üksteisest sõltumatut aluspõhimõtet, näiteks mõistus ja materia või vorm ja sisu.“ Teine definitsioon järgneb: „teooria, et hea ja kurja jõud on universumis võrdsed.“ (Vaata ka ptk. [3.3](#) Dualism teismis.) Nendel definitsioonidel on küll mingisugune side zoroastrismiga, kuid kumbki neist definitsioonidest ei kattu zoroaunistliku dualismi olemusega.

Läänelik tõlgendus zoroastrismi dualismist on muutunud klišeeks, mida kasutatakse läbimõtlematult populaarteaduslikus kontekstis ja üldiselt teadmiste demonstreerimisel. Zoroastrismi pika ajaloo vältel on esinenud palju erinevaid koolkondi ja tõlgendusi, isegi Sassaniidide impeeriumi ajal, kus zoroastrism oli ametlik riigiusund ei eksisteerinud ühte kindlat usundilist doktriini.¹⁶ Peatükist [1.1.5](#) Zoroastrismi väärtõlgendused ilmneb, et zoroastrismis esines enamalt eetilise dualistlik mudel (hea ja kurja vaheline võitlus toimub inimese südames ja mõistuses) ja mitte kosmogooniline dualistlik hea ja kurja vaheline võitlusmudel, viimane lisandus autentsele õpetusele hilisemal ajal.

¹³ Ibid., pp. 227-244.

¹⁴ **Krebernik**, Manfred; van **Oorschot**, Jürgen. *Polytheismus und Monotheismus in den Religionen des Vorderen Orients*. Münster: Ugarit-Verlag, 2002, S. 94.

¹⁵ **Armstrong**, Karen. *A history of God: the 4000-year quest of Judaism, Christianity, and Islam*. United States: Alfred A. Knopf, Inc., 1993, pp. 27.

¹⁶ <http://www.pyracantha.com/Z/dualism.html> ; 15.04.2015.

Mazdā on samad teistliku Jumala omadused, mis Aabrahamlike usundite Jumalatel. (peatükk [1.1.1](#) Ahura Mazdā).

Monoteism on uskumine ainujumalasse, kes eitab leppimatult teiste Jumalate olemasolu. Puhast monoteismi leida ei õnnestu. Monoteistlikul Jumalal on tavaliselt teistest üleloomulikest olenditest kaaskond, keda ta ise on loonud. Ka Jumala antipood on tema enda loodud, tema vaenlaseks saanud ja tulevikus hukkumisele määratud.¹⁷

Ainus vasturääkivus teistliku usundi kontseptsioonile zoroastrismis on see, et Mazdā ei loonud enda antipoodi, Ahrimani. Ilmselt lõi Ahriman end ise tühjusest – ei ole teada ega arusaadav kes Ahrimani lõi või kuidas Ahriman tekkis. Juba varajases zoroastrismis on Ahriman tühjuse ja pimeduse sünonüüm: „Õpetuse kohaselt viibib Ahriman igavesti all pimedas sügavikus¹⁸.“ Seega oli zoroastrism juba algelt teistlik usund, sest tühjust ehk pimedust on võimatu luua, see saab lihtsalt olla.

Ahriman ei ole ka Mazdā tööriist või Jumalast ära langenud ingel, nagu hilisema kristliku teoloogia puhul on Saatanast teada. Siinkirjutaja arvates mõtlevad inimesed Aabrahamlike usundite tasandil, rahvapärimuslikus kontekstis samuti Saatanast, kui eraldiseisvast entiteedist, kes on Jumala vastane, ega mitte ära langenud ingel või Jumala tööriist. Samuti on Hannah M. G. Shapiro arvates kristlik doktriin Saatanast sarnane zoroastrismi Saatana kontseptsiooniga¹⁹.

Moslemite puhul võib rahvapärimuslik tasand olla kristlikust rahvapärimuslikust tasandist erinevalt tajutav. Burns kirjutab, et islami traditsiooni kohaselt oli Saatan ehk *Iblîs* algelt ingel, kuid Allah pagendas ta taevast (siinkirjutaja osutus: Saatan elas lausa taevas!), sest Iblîs eiras Allahi

¹⁷ **Kulmar**, Tarmo. *Üldine usundilugu: religiooniteaduse põhimõisted*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, lk. 78.

¹⁸ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 247.

¹⁹ <http://www.pyracantha.com/Z/zjc3.html> ; 12.04.2015.

käsku kummardada esimese inimese ehk Aadama ees. Tulevane Iblîs õigustas end, et tema on loodud tulest, kuid Adam savist ja seega on Adam madalam ja nii ei saa Iblîs Aadamat kummardada. Iblîse ülesandeks sai seejärel inimesi halvale teele meelitada. Iblîse temaatika on eriti oluline sufismis.²⁰

Judaismi Jumala kontseptsioonist ning kurjuse küsimusest, kus Jumal on mõlemi, hea ja kurja allikaks, tuleb juttu peatükis [2](#) Mõjustused ja mittemõjustused Aabrhamlikele usunditele.

1.1. Zoroastrismist. Ajalooline ülevaade

Zoroastrism oli muinasiraani usund, mida jutlustas *Zarathustra*²¹ (magistritöös, juba kreekapärane nimetus Zoroaster). Zoroastrism oli Iraani aladel riigiusundiks umbes 6. sajandist eKr kuni 7. sajandini pKr.²² Sassaniidide impeeriumi (ca 224-651 pKr²³) ajal oli zoroastrism ametlikuks riigiusundiks.²⁴

Algse Avesta aegne ühiskond oli väga lihtsakoelise struktuuriga, eksisteeris ainult üks eristatav professionaalne grupp – preestrite klass. Ülejäänud olid lihtsalt mehed ja naised, Kesk-Aasia stepirahvas. Valdav oli kiviaja kultuur, kuid juba tehti ka mõningaid pronksist esemeid. Arheoloogidele tuginedes, ei saanud nomadism nendel aladel alata varem, kui aastal 900 eKr. Siis tulid zoroastrite paikset karjakasvatuslikku, rahulikku ja harmoonilist elurütmi segama röövlisõugud, kes naasesid lõuna poolsete kuningriikide tasustatud

²⁰ Burns, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 91.

²¹ Ma'súmián, Farnáz. *Elu pärast surma. Teispoolse käsitlused maailma religioonides*. Tallinn: TEA kirjastus, 1997, lk. 22.

²² Boyce, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*. Editor: Hinnels, John R. ; London ; New York: Routledge, 2001, pp. 1.

²³ Dignas, Beate; Winter, Engelbert. *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2007, pp. 266-267.

²⁴ Ibid., pp. 210-211.

armeede koosseisust, kus nad olid õppinud võitlema ja harjunud kergelt omandama sõjasaaki. Umbes sellel ajal võeti kasutusele ka nimetus Iraan.²⁵

Zoroastrismi elemendid ulatuvad ajas tagasi juba indoeurooplaste aega, milles eraldi haruna esines indialastest ja iraanlastest segunev rahvas, n-ö proto-indoiraanlased. Arvatavasti elasid nad praeguse Lõuna-Venemaa steppides, ida pool Volga jõge. Nad olid poolpaikse eluviisiga, veidi rändlev rahvas ja kusagil 4000-3000. aastat eKr, mil oli väga vähe ruumi muutusteks, kujundasid nad immanentse tugevusega religioosse traditsiooni, mille elemendid on elus tänapäevalgi. Hiljem, kui hobune kodustati, indialased ja iraanlased eraldusid, sest naabruskonna alased oli hobuste ja kaarikute abil võimalik kiiremini asustada.²⁶

Nagu eelnevalt märgitud, sündis zoroastrism kolmandal aastatuhandel eKr indoeurooplaste muinasusundist. Umbkaudu 3000 aastat eKr hakkas Euroopast itta ulatuvatel aladel elutsenud hõimuliit lagunema. Rännati Kreeka ja Rooma aladele, ka Skandinaaviasse ja Pärsiasse (tänapäeval Iraan) ja India poole. Nende rahvaste keelte sugemetes on sarnasusi. Indiasse ja Iraani aladele asunud hõimude rühm (indoiraanlased, aarialased) on zoroastrismi seisukohalt olulised. Aarialased rändasid itta kahe suure lainena. Esimene indoiraanlaste ja aarialaste laine liikus umbes 2000. aastal eKr läbi Iraani põhjaosade, jättes maha üksnes mõningaid asunikke. Põhimass liikus edasi Lõuna-Indiasse ning hävitas aegade jooksul Induse oru tsivilisatsiooni. Umbes 1500. aastal eKr asustas Iraani alad indoiraanlaste ja aarialaste teine laine. Zoroastrismi varase ajaloo rekonstrueerimiseks pole piisavalt ajalooallikaid, seda aega nimetatakse pimedaks ajastuks. Ilmselt levis usund üle kogu Iraani kiltmaa, mille indoiraani hõimud edasi liikudes ja üksteisega võideldes asustasid. Pime ajastu, millest pole peaaegu midagi teada, kestis umbes aastast 1500 eKr kuni aastateni 700-600

²⁵ Boyce, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, xii-xv.

²⁶ Ibid., pp. 2.

eKr.²⁷ Seitsmendal sajandil eKr rajasid meedialased Lääne-Iraanis oma riigi. Selleks hetkeks oli zoroastrism kujunenud juba piirkonna valitsevaks usundiks.²⁸

Zoroastrism, nagu teda kujutab Avesta, oli Ahhemeniidide dünastia aegne (ca 700-330 eKr) usund. Ahhemeniidide dünastia hävitas Aleksander Suur 331. aastal eKr, tappes preestreid ja põletades maha Persepolise palee.²⁹ Aleksander Suure vallutused jätsid Kreeka kultuuri mõjustused ka sellele usundile.³⁰ Ahhemeniidide dünastia ajal olid preestrid vähem huvitatud zoroastrismi doktriinide kaitsmisest kui kuningad ja just preesterkond adopteeris Kreeka ikonograafiat ja tiitleid zoroastrismi, sest preestrid tahtsid helleenidelt õppida.³¹

Kindlalt ei ole teada, millised zoroastrismi pühakirjatektsid hävisid ja kadusid seoses Persepolise raamatukogu hävitamisega. Zoroastrism on kannatanud enam kui judaism enda pühakirjatekstide hävimise tõttu.³²

Hilisema Partia riigi (ca 250 eKr-225 pKr) ajal, täpsemalt aastal 62 pKr sai Armeenias zoroastristide valdus, Partia riigi koosseisus. Varem oli Armeenia pidevalt kas Rooma või Partia riigi liitlane. Sealsete kristlaste kroonikatest ja pühakutelt levis ka kujutlus zoroastrismi vaenulikkuse kohta.³³

Kreeka vallutuste järgse Partia riigi ajal olid valitsejad religiooselt kõige avatumad ja vabameelsemad, ida-poolsed kultused segunesid hellenistliku Kreeka omadega suures ulatuses. Rööpselt Mazdā kultusega oli olemas ka teiste

²⁷ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 39-47.

²⁸ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 242-244.

²⁹ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade, 2006, lk. 242-245.

³⁰ **Ma'súmián**, Farnáz. *Elu pärast surma. Teispoolse käsitlused maailma religioonides*, 1997, lk. 22.

³¹ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 82.

³² <http://www.pyracantha.com/Z/avesta.html> ; 12.04.2015.
<http://www.iranicaonline.org/articles/alexander-the-great-ii> ; 12.04.2015.

³³ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 84.

Avestas mainitud jumalate kultusi, mis olid tähtsad provintides ja tõusid esile hellenismi ajal.³⁴

Zoroastrism jõudis haripunkti Sassaniidide impeeriumi (ca 224-651 pKr³⁵) ajal, neljanda sajandi ajal pKr, kui see oli Pärsia impeeriumi ametlikuks riigiusundiks.³⁶ Sassaniidide impeeriumis, mitte hiljem kui 4. sajandil, sai kesk-pärsia keel ametlikuks riigikeeleks ja edaspidi kirjutati vaid selles keeles. Ahhemeniidide dünastia ajal ei olnud seda mõtet teha, sest siis oli üldlevinud keeleks aramea keel.³⁷ Zoroastrismist oli saanud hilisantiigis populaarne usund ka Kesk-Aasia linnades nagu *Buhhaara* ja *Balkh* (tänapäeval asuvad need linnad Usbekistanis ja Tadžikistanis).³⁸

Nagu eelpool mainitud, on ilmselt zoroastrismil olnud inimkonnale suurem mõjustuse aste, otseselt ja mitte otseselt, kui ühelgi teisel üksikul religioonil.³⁹

1.1.1. Ahura Mazdā

Zoroastrismi kosmogoonia kõige keskseim ja olulisim printsiip seisneb selles, et head spirituaalsed olendid ja nendest tulenev materiaalne maailm pärineb ja on Mazdā loodud ning koosneb kõige jumalikumast ollusest, millest vaid jumalik koosneda saab. Mazdāst tuleneva materiaalse maailma puhtuse üle valvamine on osa Mazdā palveldamisest. Palveldajad peavad ennast Mazdā

³⁴ **Dignas**, Beate; **Winter**, Engelbert. *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*, 2007, pp. 210-211.

³⁵ *Ibid.*, pp. 266-267.

³⁶ **Burns**, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 78.

³⁷ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 116-117.

³⁸ **Choksy**, Jamsheed K. Zoroastrianism. *The Encyclopedia of Religion and Nature*. Editor-in-Chief: Taylor, Bron R. London and New York: Tho emmes Continuum, 2005, pp. 1811.

³⁹ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 1.

kosmilise plaani toetajateks, austades kõiki tema loodud olendeid, nii vaimseid kui ka materiaalseid. Niimoodi peletatakse eemale Ahriman, mis kahjustab Mazdā loomingut.⁴⁰

Siinkirjutaja leiab, et Mazdā pidi end looma iseendast, sest materiaalse maailma jumalik ollus saab pärineda ainult Mazdāst.

Mazdā on kõikvõimas, kõiketeadev, (Mazdāle on omane suunata enda tähelepanu ja märgata kõike), kõikjalolev ning röömu ja headuse allikas, need neli omadust on teistliku Jumala omadused. Lisaks on Mazdā inim-mõistusele allumatu, muundumatu ning elu looja.⁴¹

Jasna (jumalateenistus) rituaaliga tähistatakse Mazdā tulevast võitu.⁴²

1.1.2. Loomismüüt

Zoroastriitlik loomislugu jutustab, kuidas Ahriman purustas taeva ja rüvetas selle, reostas vee ja maa, surmas taimed, loomad ja inimesed ning lõpuks lõi suitsu ja rikkus seitsmenda sfääri ehk tule. Kõiki seitset sfääri (taevas, vesi, maa, taimed, loomad, inimesed ja tuli) peetakse elavaks ja Mazdā kehastuseks maises ilmas. Nende sfääride suhtes peab olema väga tähelepanelik ja vastutustundlik.

Kui Ahriman oli silmnähtavalt võidukas, surmates kõik hea, juhtus ime – surev mees ja pull eraldasid seemet. Pulli seemnest võrsusid veised, mehe omast aga tekkis taim. Taimetele kasvasid lehed, need eraldasid ja neist sugenes esimene inimestepaar. Seepeale tahtis Ahriman maailmast põgeneda, kuid avastas, et ta

⁴⁰ **Hintze**, Almut. *Monotheism the Zoroastrian Way*, 2014, pp. 243-244.

⁴¹ <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/zoroastrian/beliefs/god.shtml> ; 16.04.2015.

⁴² **Khojeste**, Mistree. *Zoroastrism. Pere ja ühiskond. – Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 254.

on lõksu jäänud. Peale Zoroasteri süüdi, kuulutati Ahri mani kindlat lüüa saamist. Järgnenud ajal teeb Ahri man vaid lootusetu katse hävitada kõik hea.

Kolmel korral, iga tuhande aasta järel sünnib neitsist maailma lunastaja. Neitsid rasestuvad supeldes järves, milles säilib Zoroasteri seeme, nõnda pärinevad nad prohveti suguvõsast. Kaks esimest lunastajat hävitavad enamiku sellest, mille kuri jõud lõi, kolmas lunastaja äratav koolnud ja kuulutab viimsepäeva kohtu algust. Pärast seda naaseb inimkond ajutiselt taevasse ja pörgusse, enne uut tulemist ja kulgemist läbi sulametalli, mis on viimane katsumus enne täielikku õndsust ühtsuses Mazdāga.⁴³

Kuna indoiraanlaste jasnade iga osa pühendus ühele jumalikule aspektile korruga, hakkasid Iraani alade preestrid rituaalide detailide üle ning füüsilise reaalsuse üle juurdlema, juurdlemise käigus evolveerus kirgaskosmogooniline kuvand. Maailm loodi seitsmes faasis. Esiteks tehti kivist taevas, tahke nagu kilp. Allapoole seda kilpi pandi vesi. Siis loodi maailm vee peale, see lasus vee peal nagu taldrik; siis sinna maailma keskele moodustati kolm hingestatut elementi, üks taim, üks loom (unikaalne pull) ja üks inimene (surelik elu). Seitsmendana loodi tuli, nähtavana nagu see on ja nähtamatu elustava jõuna, mis läbib hingestatut elemente. Päike osana loomingu, millest tekkis tuli, seisis samal kohal, nagu oleks igikestev keskpäev. Maailm oli muutumatu ja liikumatu. Siis purustati taim, loom ja inimene ning purustamise aktist tekkis neid palju ja samast purustamise aktist hakkas päike taevas liikuma, et aastaagu reguleerida. See ringlus sümboliseeris surma, millele järgnes uus elu. Preestrid pidid toetama jumalikku loomingu rituaalidega, et see igikestvale liikumisele lükatud ringlus jääks kestma. Niimoodi oli palveldav preester jumaliku loomingu partner, et tagada maailma elujõulisus ja puhtus.⁴⁴

⁴³ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 248.

⁴⁴ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 11-12.

1.1.2.1. Zoroastrismi kalendrist

Zoroastristidel on tänapäeval kasutusel samaaegselt kolm või enam kalendrit ja läbi aja on tehtud kalendrites palju muudatusi. Festivale tähistatakse kommuuniti erinevatel aegadel, olenevalt vastava kommuuni tavadest. Zoroastristide kalender on täis pühasid päevi, pidupäevi ja festivale, mis teeb zoroastrismist naudingute rohke ja pidustuste rohke religiooni. Paljude festivalide sünnilood ulatuvad tagasi varazoroastristlikkuse perioodi ning elemendid zoroastrismi aastavahetusest on saanud osaks ka Iraani islamiusuliste kultuuris. Zoroastristlik kalender on jagatud kaheteistkümneks kuuks ja kõik päevad ühes kuus on saanud nime Mazdā, *Ameša Spenta* (vt. [järgmine peatükk](#) Valguse tee. *Ameša Spenta*) või jasnade järgi. Zoroastristlike pühade tähendused on loodusega kooskõlas ja mõjustatud aastaegadest. Kuude nimetused pärinevad samuti Mazdā, *Ameša Spenta* ja jasnade järgi. Igal päeval aastas lasub spirituaalne tähendus, millele on antud soovitatav palve. Kalender on ka zoroastritele endile keeruline mõista.⁴⁵ Tähtsamaid riituseid, nagu pööripäevad, kommuunide festivalid ja üleminekuriituseid peetakse võimalusel tuletemplites, kus pühitsetakse erinevaid viljadest tehtud roogi ja ka lilli. Liha tänapäeval enam ei pühitseta, tänu hindude taimetoitluse tavade mõjustustele.⁴⁶

Arvata on, et just Ahhemeniidide dünastia ajal reformiti noorima Avesta aegne kalender, millesse oli lisatud teatud aastate järgi kaheteistkümnenda kuu otsa ka kolmeteistkümnendat kuu, et säilitada harmoonia aastaegade vaheldumisega ja nii sai kalendrist 365-päeva kalender, kus kolmeteistkümnendat kuud enam ei lisatud. Hiljem Sassaniidide dünastia ajal

⁴⁵ <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/Zoroasterian/holydays/calendar.shtml#h1> ; 03.01.2015. <http://www.avesta.org/zcal.html> ; 03.01.2015. <http://www.avesta.org/taqizad.htm> ; 03.01.2015. http://www.iranchamber.com/calendar/articles/iranian_months.php ; 03.01.2015.

⁴⁶ **Choksy**, Jamsheed K. Zoroastrianism. *The Encyclopedia of Religion and Nature*, 2005, pp. 1814-1815.

tehti veel üks väiksem reform, kus liigutati zoroastrite pühim palvusliku aasta päev ja seitsmes kohustulik pidupäev, *No ruz*, kuu võrra edasi.⁴⁷

Olemas võis olla ka *Zvarnahi* doktriin, mille järgi päikesest välja voolav valgus koguti pähe ja see hakkas nimbuses kiirgama ja särama. Mõned zoroastristid tähistavad muistse paganliku Jumala *Mithra* sünnipäeva 25. detsembril.⁴⁸

1.1.2.2. Valguse tee. Ameša Spenta

Ameša Spenta viitab kuuele surematule heategevale vaimule, kelle lõi Mazdā. Neid vaime võib vaadelda, kui olemusi või igavesi omadusi.⁴⁹ Mazdā manas Ameša Spenta kuus vaimolendit esile enda Püha Vaimu, *Spenta Mainyu* kaudu – need seitse moodustasid rühma koos Targa Isanda ehk Mazdāga.⁵⁰

Esile manatud kuus surematut manasid aga taasesile muistse Iraani paganliku panteoni olulisemad jumalused: *Mithra*, *Apam Napati*, *Aša*, *Sraoša* ja *Geush Urvani*.⁵¹ Enamus indoiraani paganlikest jumalustest olid tajutavad antropomorfsetena. Indoiraanlased lähtusid pigem sellest, et armastus on Jumal, mitte et Jumal on armastus ja niimoodi muutus personifitseeritud Jumala kontseptsioon aegamisi abstraktseks.⁵²

Kuus surematut on Mazdā järel kõige kõrgemad taevased olendid ehk Pühad Surematud ja nad on kõige ülemad teiste taevaste olendite hulgast. Neid

⁴⁷ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. xv ; xxi.

⁴⁸ http://www.iranchamber.com/religions/articles/secrets_of_Zoroasterianism.php ; 11.03.2015.

⁴⁹ **Burns**, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 78.

⁵⁰ http://www.iranchamber.com/religions/articles/secrets_of_Zoroasterianism.php ; 11.03.2015.

⁵¹ http://www.iranchamber.com/religions/articles/zoroaster_Zoroasterians_in_iran.php ; 03.01.2015.

⁵² **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 10.

on kolm meessoost ja kolm naissoost jumalikku olendit, kes ümbritsevad ja abistavad peajumal Mazdāt. Mõneti sarnanevad nad ristiusu peainglitega (on õpetlasi, kelle arvates inglite käsitus on laenatud zoroastrismist). Nagu indoiraanlaste jumalatele, on Ameša Spentadele omane abstraktne dimensioon, mis väljendub nende nimedeski. Neid palveldatakse eraldiseisvatena ja nad on loodud valguse tee teenimiseks. Igal neist on oma kalendrikuu, festival ja lill. Neid peetakse ka maailmakorra eesistujateks. *Aša Vahišta* (Täiuslik Tõde, ka sisemine korrapära ja kosmose korrapära) ja *Vohu Manah* (Ülev Mõte, ka valgustus ja armastus) on tähtsaimad. *Vohu Manah* juhata Zoroasteri hinge ennem taevatroonile jõudmist ning tervitab õnnistatuid paradiisis. *Vohu Manah*it palveldatakse ka abiellumisel, palutakse Tema laskumist maisesse ellu. Teised on *Hšathra Vairja* (Ihaldatud Võim, ka metall ja Ahura Mazdā kuningriigi valitseja, ta juhib eriti häid teenistujaid), *Spenta Armaiti* (Pühendumus, ta juhendab ning kaitseb inimesi), *Haurvatat* (Terviklikkus) ning *Ameretat* (Surematu). Viimased kaks on õed, kes on vee ning taimede juhid, nemad mõistavad end ka inimestele tänutäheks ilmutada. Need kuus on ka ideaalid millede poole inimesed püüdlema peaksid ning neid võib nimetada ka Mazdā lasteks või Maždā poegadeks ja tütardeks. Usutakse, et iga Püha Surematu koos Spenta Mainyuga kaitseb ja kehastab ühte seitsmest looduse sfäärist (taevas, veed, maa, taimed, loomad, inimesed ja tuli), mis moodustavad Jumala hea loomingu. Tähtsamatel riitustel on tavaliselt esindatud mõni looduse valdkond ning seega on kohal ka mõni Püha Surematu, sel viisil osaleb teenistusel sümbolsest nii maine kui ka taevane ilm.⁵³

Spenta Mainyut on peetud ka loovaks energiaks või inimkonnaks.⁵⁴

1.1.3. Prohvet Zoroaster

⁵³ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade, 2006, lk. 244. ; <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/Zoroasterian/beliefs/god.shtml> ; 14.10.2014. ; <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/20459/amesha-spenta> ; 14.10.2014.

⁵⁴ <http://www.pyracantha.com/Z/zorofaq.html> ; 18.04.2015.

Zoroaster uskus, et Jumal oli talle ennast ilmutanud. Zoroaster kuulutas kõlbmatuks tolleaegsed kultused ja võitles paganlike preestrite vastu ning ülistas vaid Mazdāt. Zoroaster töötas, et kõik kes võitlevad Mazdā poolel, saavad peale lõpliku võidu saavutamist kurjuse üle, oma osa ausärist.⁵⁵

Traditsioonilised, Kreeka allikatest tuletatud Zoroasteri eludaatumid paigutavad ta ettevaatlikult aega „258 aastat ennem Aleksandrit“. Muude tõestusmaterjalidega kombineerituna viitab see sellele, et Zoroaster sündis 628. aasta paiku eKr.⁵⁶ Ent lingvistiliste uuringute põhjal oletavad paljud nüüdisaegsed teadlased, et ta tuleks paigutada pigem aastasse 1200 eKr. See dateering teeks Zoroasterist maailmausundite esimese suure prohveti.⁵⁷ Enim levinud vaade on, et Zoroaster elas umbes aastal 1000 eKr, Kesk-Aasias või Iraani aladel⁵⁸ või kusagil vahemikus 1400-1200. aastat eKr, mil pronksi aeg oli Iraanis saamas valdavaks.⁵⁹ Tänu rivaalitsevatele traditsioonidele ei ole juba alates 6. sajandist eKr teada, kus Zoroaster täpselt elas.⁶⁰

Preester ja prohvet Zoroaster ei olnud Jumala piksevarras nagu seda oli prohvet Muhamed. Zoroaster oli inspireeriv poet ja filosoof, kes päris rahvausundi, mis on põhjaks Avestale ja võib olla ka veedadele.⁶¹

Siinkirjutaja leiab, et Zoroasterit võiks pidada ka religiooni rajajaks, samaselt *Orpheusele* Kreekast – esimene oli Iraani alade religiooni ja teine Kreeka religiooni esmaseid talletajad. Zoroaster oli religiooni rajaja või prohvet⁶².

⁵⁵ **Ma'súmián**, Farnáz. *Elu pärast surma. Teispoolse käsitlused maailma religioonides*, 1997, lk. 22.

⁵⁶ **Burns**, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 76.

⁵⁷ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*, 2006., lk. 242.

⁵⁸ **Dignas**, Beate; **Winter**, Engelbert. *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*, 2007, pp. 281.

⁵⁹ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 2.

⁶⁰ *ibid*, pp. 276.

⁶¹ **Burns**, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 76.

Zoroaster oli preestriseisusest, ta oli abielus ja mitme lapse isa. Esimesed ilmutused sai Zoroaster kolmekümne aastaselt. Zoroasteri usukuulutusi ei võetud alguses omaks, ta pidi kannatama tagakiusamise all ning oli sunnitud kodukohast lahkuma. Kümme aastat hiljem leidis ta enesele esimese jüngri, kelleks oli tema nõbu. Seejärel pälvis tema õpetus kohaliku kuninga *Vištaspi* soosingu ning tema õpetusest sai riigiusund.⁶³

Sarnaselt paljude teiste suurte prohvetitega sai Zoroasterile omaks jumalik ilmutus. Paganlikku puhastusrituaali läbi viies, suples ta jões ning nägi kaljul valgusest tehtud säravat olendit, kes ilmutas end talle. Vohu Manah (Ülev Mõistus) juhatas Zoroasteri Mazdā juurde, kus viibisid ka teised Ameša Spenta kiirgavad Pühad Surematud. See oli esimene paljudest visioonidest Mazdā juures. Igal visiidil küsis Zoroaster palju küsimusi.⁶⁴

Sünnijärgse legendi kohaselt võiks Zoroasterit pidada preestriks, sõdalaseks ja karjaseks. Preestri seisusele viitab taevane hiilgus (*khwarr*), sõdalase seisusele viitab kaitsevaim (*fravahr*) ja karjase seisusele viitab füüsiline keha (*tan-gôhr*), need olid ühendatud tema emas, kui Zoroaster veel ei olnud sündinud, et vormida täiuslik inimene jumalike jõudude juhendamise läbi. Edasised legendid räägivad juba poisist, kes oli erakordselt tark ja erilise mõistmisvõimega, selles osas mis puudutas muistsete säravate indoiraani jumaluste (*dêvs*) kultusi.⁶⁵ Indoiraanlastel hakkas preestriks koolitamine juba seitsme aastaselt, 15-aastaseid peeti täiskasvanu ikka jõudnuiks, siis sai Zoroasterist ka preester.⁶⁶

⁶² **Dignas**, Beate; **Winter**, Engelbert. *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*, 2007, pp. 281.

⁶³ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 243.

⁶⁴ <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/Zoroasterian/beliefs/god.shtml> ; 14.10.2014.

⁶⁵ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*. Editor: Hinnels, John R. ; London ; New York: Routledge, 1979, pp. 277-279 ; 337.

⁶⁶ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 18.

Pühitsetud valge lõng ehk *kusti* on zoroastrismi sümbol.⁶⁷ Zoroasterit ennast ei palveldata, läbi tema õpetuse võib isik saada Jumalale lähemale, kui ta järgib tõe ja õigluse rada ehk kosmist korda (*aša*).⁶⁸ Pärimuse kohaselt hukkus Zoroaster tuleteremooniat läbi viies.⁶⁹ Lugu, et Zoroaster hukkuks palgamõrtsuka käe läbi on fabrikatsioon.⁷⁰

1.1.4. Tänapäeva

Kreeklaste vallutused umbes aastatel 400-300 eKr löid tendentsi, kus tekkis vaba ideede-, inimeste- ja kauapade vahetus oksidendi ja oriendi vahel. Kreeklaste ülestähendused zoroastrismist ulatuvad tagasi aega 500. aastat eKr, mil Lääne-Anatooliast pärit *Xantxus*, esimese kreeklasena talletas Zarathustra nime Zoroasterina ning kirjutas Iraani religiooni aspektidest. Legendid Zoroasterist arenesid ja levisid. Zoroasterist räägiti, kui maagia-, astroloogia- ja alkeemia meistrit, kes oleval olnud koguni Pythagorase õpetaja. Zoroasteri nime tõlgiti, kui Kuldne Täht, tõlgendus mis saatis eurooplasi järgmised 2000 aastat. Euroopas teati Zoroasterit mõnede hellenistlike allikate kaudu kuni 17. sajandi alguseni. Siis hakati Iraani alasid uuesti külastama ja taasavastati zoroastristlikud praktikad. Eriti suured huvilised olid need, kes kristlikest kirikutest ei olnud tõde leidnud. Paljudele sümboliseeris Zoroaster muistset universaalset tarkust ja moraalsust.⁷¹

⁶⁷ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 243.

⁶⁸ <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/Zoroasterian/beliefs/god.shtml> ; 14.10.2014.

⁶⁹ **Partridge**, Christopher (Peatoimetaja). *Maailma usundid*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 479.

⁷⁰ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. xvi.

⁷¹ **Rose**, Jenny. Zoroastrians and Western Thought. – *Calliope*, Vol. 15, No. 5 (January 2005), pp. 38-39.

Avesta taasavastamine 18. sajandil innustas Euroopa eliiti. Zoroastrism sai Euroopa vabamõtlejaile lummapaks pilguheiduks, paljud püstitasid kiriku ees küsimuse monoteistlikust, rahumeelsest ja eetikakesksest kultuurist, mis eksisteeris ammu enne kristlust. Ehk just tänu Avesta mitmemõttelisusele sai Zoroaster otsekui mingiks talismaniks. Mozart teisendas Zoroasteri „Võluflöödis“ Sarastroks, Nietzsche prohvetiks oma filosoofilises muinasloos „Nõnda kõneles Zarathustra“. Kummalgi teisendusel pole Zoroasteri algkujuga midagi pistmist.⁷² Zoroastrismis leidub keerukaid arutluskäike universumi sisemise olemuse üle⁷³, järelkult tunti sellistest arutluskäikudest valgustusaegses Euroopas väga puudust.

Zoroastrismis pööratakse vähem rõhku rituaalsele tule kummardamisele ja enam keskendutakse eetikale: headele mõtetele, headele sõnadele ja headele tegudele.⁷⁴ Zoroastrismis on isiklikul vastutusel suur roll, igaüks vastutab ise oma osa eest kosmilises võitluses ja oma saatuse ees. Puudub õpetus pärispatust ja inimesest, kes sureb, et teisi lunastada. Zoroastrism religioonina püsib vankumatul meelegindlusel, arvatavasti tänu sellele ongi zoroastrism vaatamata tuhat aastat kestnud tagakiusamistele veel elus religioon. Zoroastrismi järgijad kasutavad sageli terminit „Hea Usund“. Zoroastrism rajaneb hea Jumala, hea loodu ja inimkonna headuse käsitlusel.⁷⁵

Asketismil zoroastrismis kohta ei ole. Munk on sama suur patune kui liiderdaja, mõlemad eiravad Jumala tahet. Ihu ja hinge jaoks on kesktee. Perekond on väga olulisel kohal.⁷⁶

⁷² Burns, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 78.

⁷³ Partridge, Christopher (Peatoimetaja). *Maailma usundid*, 2006, lk. 479.

⁷⁴ <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/Zoroasterian/worship/worship.shtml> ; 16.10.2014.

⁷⁵ Hinnels, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 250.

⁷⁶ *Ibid.*, lk. 249-250.

1.1.4.1. Demograafiline paiknevus

Zoroastrismi järgijaid on oma kodumaal peaaegu 1400 aastat kestnud islami võimu ajal pidanud taluma tagakiusamist, rõhumist, vaesust, ebaõiglust ja eraldatust. Vihaste moslemite rünnakud on esinenud ka 20. sajandil. Vapraid zoroastriste leidub veel Teheranis ja *Yazdi* tasandikul asuvates külades. Üldse on zoroastrismi järgijaid seal tänapäeval 25 000 (kuigi ametlikel andmetel on see arv tunduvalt suurem). Enamus zoroastrismi järgijatest on parsid, kes elavad aga kahes suuremas Lääne-India rannikupiirkonnas ja neid pole Iraani zoroastristidega kokku rohkem kui 115 000 hinge. Parsideks nimetatakse neid zoroastriste, kes esiisade usust loobumisele eelistasid pigem 10. sajandil väikese rühmana Iraani aladelt lahkuda ja minna otsima uut maad, kus oleks usuvabadus. Viimased zoroastrismi järgijad pagesid Iraanist kasvava usulise tagakiusamise tõttu 18.-20. sajandil. Indias on parsid elanud rahus ja tundnud end turvaliselt, mõned neist on saanud koguni rikkaks ja omandanud võimu, mida nad on kasutanud kodumaal elavate usukaaslaste toetamiseks ja abistamiseks.⁷⁷

Parside ja Iraani zoroastrite kultuuriruum on kuigivõrd erinev, kuid seal on ka väga palju kattuvusi.⁷⁸

1981. aasta rahvaloendus nimetab India zoroastristide arvuks 71 630, kelledest 68 676 resideeruvad Bombay piirkonnas. Tänapäevaste hinnangute järgi elab zoroastriste Lääne-Indias 200 000.⁷⁹ 2011. aasta rahvaloenduse andmetel elab Eestis 8 zoroastristi.⁸⁰ Kolmandatele andmetele toetudes on Iraanis *ca* 45000-, Indias *ca* 76400-, Kanadas *ca* 10000-, USAs *ca* 10000-, Inglismaal ja Šotimaal *ca* 4000-, mujal Euroopas *ca* 2000-, Pakistanis *ca* 2800-

⁷⁷ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 246-247.

⁷⁸ **Hinnels**, John R. *Zoroastrians Diaspora : Religion and Migration : the Ratanbai Katrak Lectures, the Oriental Faculty, Oxford 1985*. Oxford: Oxford university Press, 2005, pp. 13.

⁷⁹ **Burns**, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 78.

⁸⁰ <http://eesti.elu.delfi.ee/eesti/ida-vi-urumaa/narva/elu/vaata-millised-90-usuvoolu-on-eestis-esindatud.d?id=66047464> ; 05.01.2014.

Austraalias ca 1000-, Tadžikistanis ja Usbekistanis ca 1000-, Hong Kongis ca 150-, Bahreinis ca 130- ja vähem kui 100 zoroastri riigi kohta Lõuna-Aafrikas, Sri Lankal ja Sairis ning isegi väiksemaid zoroastriidide kommuune elab veel teistes riikides.⁸¹ Kokku teeb see umbes 155 000 zoroastri.

20. sajandil loobusid paljud zoroastriidid enda usust, pöördudes klassikalisele zoroastrismile täiesti võõrastesse liikumistesse, enamiku parside emakeeleks on saanud inglise keel ning näha on sünkretistlikke tendentse. Vaatamata sellele on enamik India ja Pakistani parse jäänud traditsioonile kindlaks, ka diasporaas.⁸²

1.1.4.2. Religioosne käitumine diasporaas

Religioosust puudutavad andmed on võetud uuringust, mis on läbi viidud kaheksakümne aastatel. Uuring viidi läbi kaheteistkümnes läänemaailma diasporaas ning Keenias ja lisaks Pakistani suurimas linnas *Karachis*.

Londonis, New Yorgis ja Ühendkuningriikides on igapäevaseid palvetajaid 72% zoroastriididest, Hong Kongis 73%. Kõige vähem on igapäevaseid palvetajaid Chicagos, vaid 65%. Kõige rohkem palvetab zoroastriidid igapäevaselt Karachis ja Keenias 86%, edasi tulevad Melbourne 83%, Sydney 80%, Toronto 77%, Houston 75%, California 73%, Canada 70% ja USA 69 %.

Samuti on võrdlemisi kõrged näitajad zoroastrismi diasporaas religioossete keskuste külastamises. Regulaarseid külastajaid on ca 35% vastanutest ja 40% või enam käib eberegulaarselt või harva zoroastrismi keskustes, mõnel pool ka religioosne keskus puudub.

⁸¹ **Choksy**, Jamsheed K. Zoroastrianism. *The Encyclopedia of Religion and Nature*, 2005, pp. 1811.

⁸² **Khojeste**, Mistree. Zoroastrism. Zoroastrism tänapäeva maailmas. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 258-264.

Eriti kõrged näitajad on zoroastrismi diasporaas india või iraani toidu söömise osas. Tihti sööb india või iraani toitu 79–89% zoroaunistidest.

Rahvusrõivaste kandmine ei ole aga populaarne. Tihti kannab india või iraani rahvusriideid vaid ca 15% diasporaas elavaid zoroauniste.

Liberaalseks zoroaunistiks peab end ca 75% ja ortodokseks zoroaunistiks vaid ca 10% diasporaas zoroaunistidest. Ülejäänud ei ole praktiseerivad zoroaunistid.

Vaikuse tornides soovib end mätta enim Hong Kongi zoroauniste, lausa 40%. Chicagos on vastav näitaja 5%. Enim soovitakse matust krematooriumis ja matmist mulla alla ei eelistata.

Ainult zoroaunistiga on nõus abielluma ca 70% zoroaunistidest ja väljaspool zoroaunistlikku religioosset kuuluvust partneriga oleks nõus abielluma vaid ca 30% vastanutest.

Umbes pooled vastanutest pigem ei lubaks mitte zoroauniste palvemajadesse, nende hulgas oli palju vastajaid, kes lubaksid ainult vastava vajaduse korral.⁸³

Esimesel Üleilmsel zoroastrismi kongressil Teheranis (1960) ja teisel kongressil Chicagos (1977), arutati järgnevate küsimuste üle: kuidas pidurdada preesterkonna arvu vähenemist; rituaal ja tseremoonia religioosses elus; laste kasvatamine, religiooni õppimine; abielud mitte zoroaunistiga, abikaasa zoroastrismi konverteerimise seisukohast; matuseriituste juhatamine.

Nendel konverentsidel on olnud alati eriarvamustest kubisev debatt. Sekulariseerumine võtab võimust igalpool, siis zoroaunistid on leidnud palju sisemist jõudu sekulariseerumise protsessile vastu seismiseks.⁸⁴

⁸³ **Hinnels**, John R. *Zoroastrians Diaspora : Religion and Migration : the Ratanbai Katrak Lectures, the Oriental Faculty, Oxford 1985, Appendix 2, Table 1 (16) – 1 (22), (26).*

⁸⁴ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2009, pp. 226-227.

1.1.4.3. Vaikuse tornid. Sakraalne tuli. Ökoloogiline usund

Peamised zoroastriitlikud kultuspaigad on zoroastriitlikud matmispaigad *dakhmad* (vaikuse tornid), täpsemalt peatükis [1.4](#) Üleminekuriitused zoroastrismis. Need peamised vaatamisväärsused on tänapäeval kahjuks sissepääsu keeldudega piiratud. Keeldudelt võib lugeda, et sisenemine on lubatud ainult zoroastriitidele. Ka hermeetiliselt on parside valduste väravad suletud neile kes ei ole zoroastriitid. Parside organiseeritud pidustused ja jasnad Bombays ning mujal Lääne-Indias on vaid zoroastriitidele, neid tähistatakse vastavalt rituaalile kas kodudes või tuletemplites*.⁸⁵

Vaikuse tornidest viidi peale laipade lagunemist luud ja asetati kividest tehtud luukambritesse (peatükist [1.4](#) ilmneb, et see ei ole olnud peamine luudega ümberkäämimise viis). Kivi pidi ära hoidma igasuguste roojaste religioossete jääknähtude levimise loodusesse. Iraani platoolt ja Kesk-Aasiast on leitud väga palju pealdistega ja väiksemate reljeefidega, dekoreeritud ja ka ilma ornamentiteta vaikusetorne ning luukambreid. Tänapäeva linnastumisega seoses on paljudes piirkondades laipade välja matmine keelatud, mõnel pool praktiseeritakse sellist matmisviisi siiani.⁸⁶

Zoroastriitide rituaalides on tulel püha tähendus. Võib arvata, et paljudes muistsetes kultuurides oli tulel sakraalne tähendus – tule kummardamine või

* Täni on zoroastriitide tuletemplite omanimetuse dar-e-Mithr ('Mithra õued'). Mithra oli algselt indoiraanlaste Jumal. Hindu veedades austati teda Mithrana ning ta oli oluliseks zoroastrismis, kus ta oli seotud kohtumõistmise ja preestritega (Partridge 2006 ; 470).

⁸⁵ **Strausberg**, Michael. Michael Strausberg: Monday-Nights at the Banaji, Fridays at the Aslaji: Ritual Efficacy and Transformation in Bombay City. – *Zoroastrian Rituals in Context*. Editor: Strausberg Michael. Leiden & Boston: Brill, 2004. 653-659.

⁸⁶ **Choksy**, Jamsheed K. Zoroastrianism. *The Encyclopedia of Religion and Nature*, 2005, pp. 1813.

pigem sakraalsesse tulle inkarneerunud Jumala teenimine oli seotud maagiliste rituaalidega.⁸⁷

Tuli oli pigem zoroastriistidele vahend ja sümbol, nad ei kummardanud otseselt tuld, vaid pigem kasutasid tuld keskendumiseks Jumala teenimisel.⁸⁸

Kodukolde tuli oli rändrahva kultuse kese, inimkätega loodud templivõlv asendas taevalaotust. Tuletemplites valitseb äärmiselt võimas pühaduse tunne. Palvelas puuduvad igasugused kaunistused, kogu tähelepanu on koondatud üksnes tulele, Jumala elavale kujule. „Puhas tuleleek sümboliseerib teda, kes ise on igavene valgus“, kõlab parside ütlus. Ahhemeniidide valitseja, *Araxerxes II* ajal (404-359 eKr) pandi alus tuletemplite ehitamisele. Araxerxes II pani aluse ka kujude ja skulptuuride kummardamisele, ent see osutus liiga järsuks ühiskondlikuks muutuseks ega leidnud edaspidi järgimist.⁸⁹

Sakraalsel tulel on kolm astet. Esimene on „pühitsetud koha“ ehk kodukolde tuli, mida kasutatakse jasnadel ja pulmades. Teine on „tulede tuli“, mis põleb tuletemplites ja on sõdalaste tuli, see peab põlema pidevalt, sellel tulel ei lasta kustuda. Viimane on „võidutuli“, see on kuningliku klassi tuli. Neid on tänapäeval kaheksa Indias ja kaks Iraanis. Viimaste tegemine võib võtta aasta aega tööd. Nende tulede tahkude valmistamine peab hõlmama kõiki ühiskonna klasse. Kahte viimast tulede astet võib vaadata ainult zoroastriist, teistele on see keelatud. Tseremooniad, kus tuld kasutatakse on väga spetsiifilised.⁹⁰

Zoroastriistidelt on ka looduskaitse ja eelkõige vee puhastamise ideed kandunud tänapäeva Iraani ja ka teistele rahvastele. Teherani moslemid kasutavad zoroastrismi õpetust, kui jumalikku kohustust looduskaitse

⁸⁷ **Lindpere**, Mirjam. *Pre-Christian beliefs and traditions in Georgia*. Master thesis. Tartu Ülikooli Usuteaduskond, 2013, lk. 35-36.

⁸⁸ <http://www.pyracantha.com/Z/zorofaq.html> ; 18.04.2015.

⁸⁹ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 249.

⁹⁰ <http://www.pyracantha.com/Z/atarsh.html> ; 13.04.2015.

elavdamiseks.⁹¹ Mazdā on nii vee kui ka tule Jumal – Mazdā olulisim roll on ka vee puhastamine ja puhtana hoidmine.⁹²

1.1.5. Zoroastrismi väärtõlgendused

Mõnede tõlgenduste kohaselt, noorema Avesta puhul ja ka Zand-Avesta puhul on loodud otsene opositsioon, kus Mazdā ja Ahriman on võrdsel tasandil ning on järeldatud, et zoroastrismis on kaks Jumalat, üks hea ja teine kuri, see käsitlus on osutunud antagonistlikuks. Sellist kontseptsiooni nimetatakse di-teismiks ja see ei puuduta zoroaunistlikku traditsiooni.⁹³

Teatud kohtades kõneleb Zoroaster kahest ürgvaimust, kes ilmuvad kaksikutena: Parem ja Halb. Spenta Mainyu (Mazdā Püha Vaim, nagu peatükis [1.1.2.2](#) Valguse tee. Ameša Spenta, oli mainitud) esineb vastandina Ahrimanile. Inimkonnal on vaba valik nende kahe vahel. On arvatud, et Mazdā on mõlema loojaks ja kaksikud on ise teinud valiku hea ja halva vahel, viimased arvamused või tõlgendused ei ole õiged, sest Mazdā Ahrimani ei ole loonud.⁹⁴

Zoroastrismi dualismi on Läänes suuremas osas vääriti mõistetud, sest zoroastrismis leiab dualistlik konflikt aset ainult inimese südames ja mõistuses ning mitte kunagi materiaalses universumis – hea ja kurja vaheline konflikt on püsivaks võitluseks inimese seesmuses. Zoroastrismi ja Avesta dualism on eetilise dualism. Hilisemates traditsioonides kujundati sellest edasi kosmilise dualismi suund, mis leidis aset juba ka materiaalses maailmas. Avesta õpetus – Zoroasteri originaalteos, kaldub eetilise dualismi poole.⁹⁵

⁹¹ **Choksy**, Jamsheed K. Zoroastrianism. *The Encyclopedia of Religion and Nature*, 2005, pp. 1814.

⁹² *Ibid.*, pp. 1812 ; 1814.

⁹³ **Hintze**, Almut. *Monotheism the Zoroastrian Way*, 2014, pp. 233.

⁹⁴ **Burns**, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 77-78.

⁹⁵ <http://www.pyracantha.com/Z/zorofaq.html> ; 18.04.2015.

Kristliku ajastu alul ehk Sassaniidide impeeriumi ajal levis ka väärtõlgendus, mille kohaselt Mazdā ja Ahriman on kõrgema vaimu *Zurvāni*** lapsed. Avestas seda versiooni ei esine.⁹⁶ Avesta järgi oli Ahriman pigem Spenta Mainyu vastand. Zand-Avestas on juba marginaalsete omadustega Ahriman pigem Mazdā vastane.⁹⁷

1.2. Kristlik Rooma ja zoroastriitliku Iraani alad

Alles Sassaniidide impeeriumi ajal sai zoroastrismist ametlik riigiusund. Preestrid ja kuningad jagasid võrdselt riigivõimu, riik ei olnud religiooni reguleeriv järelevalvur, sest kõik Sassaniidide kuningad deklareerisid enda ustavust zoroastrismile. Toimus iraniseerumine ja pöörduti usuvabadusest ametliku religiooni vormeli juurde.⁹⁸ Mitteametlikuks riigiusundiks võiks zoroastrismi pidada juba alates 6. sajandist eKr.⁹⁹

Ajaloolistele kaalutlustele tuginedes peaks sõna kirik üksiti viitama vaid kristlusele, kuid zoroastrismi riigikirikus ilmnes samalaadne hierarhiline korraldus ja sümbolite süsteem nagu kristlikus kirikuski. Zoroastrismi riigikirik, 3-4. sajandil on varakristliku Rooma kirikuga võrreldav – mõlemis impeeriumis tugevnes preesterkonna võim. Spirituaalse ja administratiivse autoriteedi kasv preesterkonnas nõrgendas aristokraate. Sassaniididel oli väga tugev side preesterkonna ja kuningliku kogukonna vahel, mille roomlased pikkamisi Sassaniidide eeskuju järgides üle võtsid, nõnda kadusid ka Roomas

**Zurvanism on zoroastrismi hereesia, mille kohaselt oli absoluutne olend Zurvān (Aeg) hea ja kurja allikas (Partridge 2006 ; 479).

⁹⁶ Burns, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 78.

⁹⁷ <http://www.iranicaonline.org/articles/ahriman> ; 11.03.2015.

⁹⁸ Dignas, Beate; Winter, Engelbert. *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*, 2007, pp. 210-211.

⁹⁹ Boyce, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 1.

varademokraatlikud nähud. Kristlik ja zoroastriitlik religioon erinesid selliste arengute tõttu fundamentaalselt teistest tolaeagsetest religioonidest, kultustest ja filosoofia koolkondadest, sest viimastel puudus arenenud ja hästi organiseeritud hierarhia. Zoroastrism ja kristlus lükkasid eemale kõik teised religioossed liikumised, mis sillutas teed Rooma- ja Sassaniidide impeeriumi võimsusele.¹⁰⁰

Ardašir I, zoroastriitliku Sassaniidide impeeriumi esimene kuningas (Sassaniidide kuningas aastatel ca 224-240) tungis Rooma territooriumile aastatel 230 - 232 pKr, sealt algasid rahutused ning vastastikused rünnakud¹⁰¹, sõjaline konflikt eskaleerus nüüd juba ka ideoloogilisel tasandil, Konstantiinuse Suure (roomlaste imperaator aastatel ca 306-336) ajal¹⁰², sel samal ajal mil kristlus kuulutati Milano ediktiga 313. aastal Rooma riigis lubatud religiooniks.¹⁰³ Rooma territooriumile tungimisega, Sassaniidide impeeriumi poolt rulliti lahti sõjategevus, mis kestis hilisantiigi lõpuni, sellesse kaasati ka Araabia, Väike-Aasia ja Armeenia alad.¹⁰⁴ On ilmselge, et 3. sajandi esimesest poolest algas Rooma ja Iraani alade vahel interaktsioon, milles mõjustati üksteise religioosseid vaateid ja välispoliitilisi afääre. Ida ja Lääs mõjustasid vastastiku naaberalade tegutsemist.¹⁰⁵

Sassaniidide impeeriumis leidis peale zoroastriitmi ka teisi usundeid, keda preestrid paljude Sassaniidide valitsejate ajal kuni seitsmenda Sassaniidide impeeriumi kuninga *Narsê* (Sassaniidide kuningas aastatel 293-302), (*Narsê* üritas

¹⁰⁰ **Dignas**, Beate; **Winter**, Engelbert. *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*, 2007, pp. 212-213.

¹⁰¹ *Ibid.*, pp. 266-269.

¹⁰² *Ibid.*, pp.210.

¹⁰³ <http://legacy.fordham.edu/halsall/source/edict-milan.asp> ; 11.03.2015.

¹⁰⁴ **Dignas**, Beate; **Winter**, Engelbert. *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*, 2007, pp. 268-272.

¹⁰⁵ *Ibid.*, pp. 210.

preesterkonna võimu ohjeldada ja vähendada) valitsemiseni raskelt tagakiusasid. Nimelt kiusati taga juute, budiste, hindusid, mandalasi, kristlasi ja manihheiste, eriti kiusati kristlasi, juute ja manihheiste, viimaseid peeti teatud ulatuseni supranaturaalsete usundite esindajateks. *Manihheism* oli zoroastrismiga konkureeriv usund ja aastal 277 pKr püüti kinni *Mani*, manihheismi looja. Sassaaniidide impeerium oli võitmas välispoliitikas juhtivat rolli ning üritati mobiliseerida kõik impeeriumi jõud, et roomlaste rünnakud tagasi tõrjuda. Selle tarbeks üritati taastada ka n-ö õige kord, karistati neid, kes polnud ortodoksed zoroastristid.¹⁰⁶

Hilisantiigi lõpul olid Sassaaniidide aladel omavahel tülitsemas juba pärsia kristlased, bütsantsi kirik, nestoriaanlased ja monofüsiidid. Moslemid hakkasid sõjakäikudega Sassaaniidide impeeriumile kallale tulema ning zoroastristide kahjuks valisid Pärsia kristlased moslemite poole, kuna moslemid olid nende vastu olnud pikemat aega tolerantsed.¹⁰⁷

Kristlik Rooma impeerium ja Bütsants olid vahepeal olnud väga edukad Iraani äärealade- ja teiste rahvaste ristimisel ja kristlaste arvu kasvatamisel. Kristlus oli saanud nüüd juba Rooma impeeriumi ametlikuks usundiks. Paljud zoroastristliku Sassaaniidide impeeriumi ülikud astusid risti usku, tülid tõttu zoroastristliku preesterkonnaga. Templeid hävitati vastastikku, suur oli zoroastrismi preesterkonna raev, kui üks zoroastristliku Sassaaniidide impeeriumi tuletemplitest hävitati.¹⁰⁸

Zoroastrismi riigikirik ja sellele vastav religioosne administratsioon ei eksisteerinud tegelikult enne 4. sajandit ja kujunes lõplikult välja alles 5. sajandil. Kujunes see sellepärast alles siis, et sel perioodil oli kuninglik kogukond hakanud nõrgenema. Sel ajal rajati zoroastrism ka institutsionaalsel tasemel.

¹⁰⁶ Ibid., pp. 216.

¹⁰⁷ Ibid., pp. 230-231.

¹⁰⁸ Ibid., pp. 218-230.

Zoroastrismis oli preestri amet vaid perekonna siseselt edastatav – üle anti füüsilised ja mentaalsed karakteristikud – preestri amet oli geneetiliselt järjepidev.¹⁰⁹

Moslemivallutus 633. aastal, kõigest aasta pärast Muhamedi surma ja hiljem 7. sajandi lõpul, tegi oma töö, – alguses hangiti sõjasaaki ja seejärel allutati mitte selgepiiriline zoroastrism islamile. Zoroasteri järgijaid hakati tänapäevase Iraani aladel aegamisi seostama vaesuse ning mahajäämusega.¹¹⁰

Varajase Sassaniidide impeeriumi ajal toimus innovatsioon, viidi sisse kalendrireform, kesk-pärsia keel sai ametlikuks riigikeeleks, leidis aset tuletemplite populariseerimine (poliitilistel kaalutlustel) ning aset leidis ka ikonoklasm – zoroastriidid pidasid Jumala kujutamist rumaluseks. Zoroastriidid nõrgendasid enda religiooni ja usku lubades millegipärast zurvanistlikel (zurvanism on zoroastrismi hereesia, vaata peatükki [1.1.5](#) Zoroastrismi väärtõlgendused) uskumustel saada prominentseteks. Zoroastriidide kirik tugevnes ja sai ühendatuks, mida teenis kasvav, distsiplineeritud preesterkond. Preesterkonda aga stimuleerisid intellektuaalselt kontaktid välismaalastega, kellelt oli üht-teist õppida.¹¹¹

Sassaniidide impeeriumi lõpu aegadel oli Iraan preesterkonna Iraan, nagu Euroopa enne reformatsiooni ja iga mees, rikas või vaene võis saada subjektiks maksmaks religioosete teenuste eest, puhastusriituste või meeleparanduse eest – kõige eest, mis võis aidata tema hinge. Oli palju usklike, kes pidasid end hea eest võitlejaks. Oli ka teisi, kes suhtusid preesterkonda halvasti, sarnaselt keskaegsetele kristlastele, kes tahtsid end lahti siduda tüütust preesterkonnast.

Peale paljusid kirikureforme ja rituaalseid arenguid oli zoroastrism küps taandumaks tagasi enda algete, tolerantsuse ja lihtsuse juurde, et puhuda

¹⁰⁹ Ibid., pp. 214-215.

¹¹⁰ Hinnels, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 246.

¹¹¹ Boyce, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 117.

zoroastrismile uuesti elu sisse, kuid selle asemel närbus zoroastrism kohtudes maru ja sõjaka islamiga.¹¹²

Tihti võib poliitika mängida olulisemat rolli kui Jumal religioonide formeerumisel.

1.3. Zoroastrismi pühakirjateksid

Zoroastriste peaks arvama „raamaturahvaste“ sekka. Algusest saati olid Zoroasteri õpetused sõnade põhised, vaatamata sellele, et õpetus talletati kirjalikult tuhatkond aastat hiljem – zoroastrismi pärandis on olnud kolmtuhat aastat sõnu.¹¹³

Sassaniidide dünastia kõrgemad preestrid lasid Avesta rekonstrueerida, (Aleksandri vallutustest oli möödunud ca 500 aastat), rekonstrueerimine toimus samal ajal kui Piibli kaanon testeeriti.¹¹⁴

Mütoloogia, teaduse, meditsiini ja ajaloo alane informatsioon okupeeriti Avestast peale araablaste ja mongolite invasiooni, see tõlgiti araabia keelde ja mugandati Iraani islamisse. Peale religioosse temaatika säilis pelgalt üks Avestast pärit tsiviilkoodi osa, mis on säilinud ühe osana *Vendidadis* (Vendidadist allpool).¹¹⁵

(Avesta kirjapanekud hävitati hiljem seoses araablaste invasiooniga 7. sajandil, türklaste vallutustega 11. sajandil ja mongolite sissetungiga 12. sajandil

¹¹² Ibid., pp. 144.

¹¹³ <http://www.pyracantha.com/Z/avesta.html> ; 12.04.2015.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.

ja nagu peatükis [1.1](#) Zoroastrismist. Ajalooline ülevaade, oli juba nenditud, seoses Aleksandri vallutustega 331. aastal eKr.¹¹⁶)

Usuti, et kogu Avesta on ilmutatud Zoroasterile, sellest on säilinud üks neljandik ehk 17 hümnit.¹¹⁷

Avesta on indoeuroopa keelkonda kuuluv idairaani keel, lähedane sellele keelele, milles on kirja pandud hindu veedad. Avestat pidasid meeles preestrid. Avesta hümniid *gathad*^{***} on kirglikud lausungid adresseerituna otse Jumalale, mis anti suuliselt edasi põlvest põlve.¹¹⁸

Gathad on ainsad, milles sisalduvad prohveti enda sõnad, oksidendi usunditel sellist fenomeni ei esine, – Juutide Toora on toimetatud muistse traditsiooni kohaselt ja Moosese enda sõnu või kirjutisi seal ei ole, Jeesus ei kirjutanud samuti ise midagi üles, Muhamed sai informatsiooni otse taevaselt olendilt.¹¹⁹

Zand-Avestat võiks pidada juba zoroastristlikuks kirjanduseks, sest Sassaniidide impeeriumi algusest algas hoogne üleskirjutamine ja kesk-pärsia keel sai Pärsia impeeriumi riigikeeleks.¹²⁰

Avesta vanimas, tõelise zoroastrismi keskmeks on viis hümnit, mis koosnevad umbes kuuhest tuhandest sõnast. Keeleliselt tihti krüptiline, tihendatud, sageli segaselt ja keerukalt sepietatud, täis retoorilisi sõnamänge,

¹¹⁶ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 17.

¹¹⁷ Ibid.

^{***}Gathad on Avesta osad, neid on säilinud vaid 17 hümnit. Need meenutavad veedade hümnit ning võivad pärineda Zoroasterilt eneselt või osaliselt rahvapärilisusest. Võib olla kasutati neid liturgias selleks, et hoida eemale Ahri mani ning tema kurje vaimu (Partridge 2006 ; 243, 458).

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ <http://www.pyracantha.com/Z/avesta.html> ; 12.04.2015.

¹²⁰ **Ma'súmián**, Farnáz. *Elu pärast surma. Teispoolse käsitlused maailma religioonides*, 1997, lk. 23-24.

heli-efekte ja teisi muistseid poeesia elemente. See keksne osa või gathade pärl, mille ümber generatsioon generatsiooni järel tekkis uusi kihte ja arendusi säilis tuhat või enam aastat, pelgalt läbi suulise traditsiooni. Isegi siis, kui avesta keel ei olnud enam arusaadav, tsiteerisid preestrid seda ikka suulises traditsioonis. Tänapäevaks on avesta keel jälle tõlgitav ning väidetakse, et poemide meetrika, retoorika ning rituaalne keel olid põhjuseks, miks poemid nii hästi meeles seisis ja miks neid edasi anti. Tavaliselt inkorporeeriti iidsemad ehk eelnevad kihid uuematesse lisandustesse. Adopteeriti ka eelzoroafristlikud hümnid, ka tule hümn, justkui uue monoteistliku usundi konteksti. Eraldi on ka Väike Avesta (palvete raamat). Vaatamata sellele, et zoroafristid ei oska enam avesta keelt, loetakse palveid ikkagi avesta keeles, sest see keel on nende spirituaalsust väga pikka aega kandnud.¹²¹

Zoroastrismil oli oma Talmud, Torah, ajaloolised teosed ning tarkuse raamatud, need on kõik hävinud, jäänud on vaid see mis preestrite suulise traditsiooni kaudu on edastatud ning rekonstrueeritud ja seetõttu suhtutakse zoroastrismi, kui tekstipõhisesse usundisse ja mitte raamatu põhisesse usundisse.¹²²

Vanimaks Avesta teoseks on mütoloogiline, preestrite instruksioonidest ja puhtuse reeglitest koosnev Vendidad. Vendidad tähendab „Antud deemonite vastu“. Vendidad on väga veider, hilisema zoroastrismi mütoloogiale omane mikstuur, sarnane Heebrea reeglitele, kolmandale ja neljandale Moosese raamatule (Levitikus ja Numbrid).¹²³ Vendidad on kompilatsioon, selles sisaldub mitmesugust materjali, erinevatest perioodidest, sh Avesta.¹²⁴ Vendidad pandi kirja aastatel 200-400 pKr, kas Partia riigi hääbumise või varajase Sassaniidide

¹²¹ <http://www.pyracantha.com/Z/avesta.html> ; 12.04.2015.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ **Boyce, Mary.** *A history of Zoroastrianism. Volume one, The early period.* Leiden: Brill, 1996, pp. 325.

impeeriumi aegadel, mitmete erinevate autorite poolt ning on stiililt retoorilis-poeetiline. Vendidadi juured aga võivad ulatuda juba Zoroasteri eelsetesse või Zoroasteri kaasaegsete aega. Vendidad on avesta keelne, kuid kirja pandud grammatiliselt vigaselt ja avesta keele hääbumise ajal. Vendidadile anti viimast lihvi samal ajal kui juutidel ja kristlastel oli käsil samalaadne töö – samal ajal kui elas Augustinus Hipposest ja teised varakristliku kiriku isad. Kui Avesta oli juba abstraktne, siis Vendidadis on abstraktsed elemendid kõik taaspersonifitseeritud.¹²⁵

Vendidad on valdavalt kirikliku koodi laadne tarkus-kirjandus (reeglistik tsiviilsete- ja religioossete olukordade jaoks, formularid eksortsismi ja rituaalide puhuks ning tehnilised manuaalid juhendamaks preestreid puhastumisrituaalide ja ohuolukordade puhul). Vendidad algab ja lõppeb mütoloogilis-sakraalsete lugudega. See sisaldab ka mütoloogilist muistse Iraani geograafiat ja samuti ka ohutute või ohtlike vaimolendite paiknemist selles müütlises geograafilises mõõtmes. Siis lugu sellest, kuidas Mazdā muistset Iraani kuningat *Yima*'t hoiatas, et tuleb tohutult külm jääaeg ning edasised Mazdā intsruktsioonid sellest, kuidas tuleb rajada muust maailmast isoleeritud utoopiline kommuun *var*, kus parimad liigid maa peal säiliks. Noa laeva müüdiga äärmiselt sarnane.¹²⁶

Viimastes peatükkides (19,20,21) kirjeldatakse Zoroasteri võrgutamist paljude deemonite poolt, siis lugu *Thritast*, esimesest ravitsejast ja tema teadmistest ning lõpuks salajasest geograafiast ning teedest taevaste kehade ning vete liikumisest läbi taeva. Peatükk 22 kirjeldab Vendidadi matusetseremooniat, peletamaks eemale deemoneid, mil nood on koolnule kõige ohtlikumad, see leiab aset hämariku ja koidu vahel ja selle nimi ongi Vendidad (võidi kasutada ka eksortsismi puhul).¹²⁷

¹²⁵ <http://www.pyracantha.com/Z/vendnet.html> ; 16.04.2015.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

Avesta ainus säilinud tsiviilkoodi peatükk on Vendidadis olemas, ülejäänud on rekonstruktsioon (lepingud, vanded, omand ning karistused seonduvate lepingute rikkumise puhuks). Peatükid 13-14 tegelevad koerte toitmise küsimusega, koeri peeti pühadeks ja peaaegu võrdseteks inimestega, sest kõige õigemaks tööks peeti karjakasvatust ja põlluharimist, koertel oli seal elutähtis roll täita. Ülejäänud võib pidada kanooniliseks õiguseks, mis puudutas preestreid, rituaale, kogukonna haldamist ja rituaalset puhtust – sarnane ortodoksete juutide õpetusega – kategooriate, rollide ja sootsiumi piiride haldamisega seonduv. See sisaldab ka materiaalse puhtuse ja hügieeni alast õpetust. Puhtus puudutas ka loomi, elukaid ja matmistavasid. Vendidadis on kirjas nii karistused kui ka puhastusaktid.¹²⁸

Vendidad on kõige paremini säilinud Avesta raamat.¹²⁹

1.4. Üleminekuriitused zoroastrismis

Sassaniidide impeeriumi aegse zoroaunistide hulga kasvamise pidurdumiseks ja zoroaunistide hulga suurenemise takistajaks võiks, kuid ei saa pidada nende initsiatsiooni riituse liigset keerukust – zoroastrismi võib ristida uriini, vere või veega.¹³⁰ (Siinkirjutaja leiab, et uriini või verega ristimine tundub ka eelzoroaunistlikus kontekstis pisut kaheldav.) Preestrite hierarhia Bombays väidab, et zoroaunistiks saab ainult sündida, mõlemad vanemad peavad olema zoroaunistid, seda arvamust toetab enamus zoroauniste.¹³¹ Antud väide on jällegi suuresti kaheldav, sest zoroastrismi diasporaas peab end valdav osa zoroaunistidest liberaalseteks vt. ptk. [1.1.4.2](#) Reigioosne käitumine diasporaas).

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ http://www.iranchamber.com/religions/articles/secrets_of_Zoroasterianism.php ; 11.03.2015.

¹³¹ <http://www.pyracantha.com/Z/convertz.html> ; 12.04.2015.

Liberaalsemalt meelestatud zoroastriidid arvavad, et zoroastrismi peaks saama ristida, sest sellist keeldu ei teata eksisteerivat Zoroasteri eelsest perioodist¹³².

Puhastumisriitused on eraldi, need initsiatsiooni tseremooniatega ei seondu.¹³³ Puhastumisriitused olid riitused, mis aitasid zoroastritel püsida zoroastrismi vaimus, sest zoroastrism taotleb puhtust koos moraalsusega ja moraalsust koos puhtusega ja põhineb Zoroasteri põhilistele õpetustele füüsilisest ja vaimsest maailmast ning viimaste omavahelisest sõltuvusest.¹³⁴

Sündinuna zoroastriidide perre pühitseti 7-9 aastane laps *navdžote* tseremoonial – üleminekuriitusel. Pühitsetav saab selga valge puuvillase särki (*sudreh*) ning talle antakse lambavillast kootud püha nõör (kusti), mis ulatub kolm korda ümber piha. Asjakohaseid palveid lugedes sõlmitakse nõör kahe meremehesõlmega kinni, üks sõlm ees, teine selja taga. Zoroastriid kannab püha särki ja nõöri kogu elu, sest usutakse, et nende omamine teeb zoroastriidist ainulaadse indiviidi ja annab usklikele maises ilmas ka hingelist tuge.¹³⁵

Abiellumist peab zoroastrism õigeks sammuks, mis röömustab ja õnnestab maailma. Kõiki usklike, kaasa arvatud vaimulikkonna liikmeid, õhutatakse abielluma. Zoroaster annab nõu nii pruudile kui ka peiule: „Abielu toetugu Tõele, olgu sellest kasu mõlemale“ (jasna 53, 5). Abiellumises nähakse nii lepingut kui ka sakramenti, mis zoroastriidliku abiellumise kaudu ühendab paari nii füüsiliselt kui ka vaimselt. Abielu pühitsevad ja seda õnnistavad kaks preestrit, kes paluvad Mazdält abielupaarile poegi ja pojapoegi ning kaasade vahele tugevaid sõprussidemeid. Vaimulikud kutsuvad paari ühte hoidma ja järgima

¹³² Ibid.

¹³³ Khojeste, Mistree. Zoroastrism. Pere ja ühiskond. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 253.

¹³⁴ Boyce, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 1979, pp. 324.

¹³⁵ Khojeste, Mistree. Zoroastrism. Pere ja ühiskond. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 253-254.

zoroastrismi kombeid, elama vooruslikku elu ja otsima igavest vaimset õnne. Pulmariituse lõpul vahetavad pruut ja peigmees sõrmuseid.¹³⁶

Matusetseremoonia eesmärk on pakkuda hingele tröösti tema uues keskkonnas. Zoroafrist näeb surmas kurjuse ajutist võitu ning seetõttu India parsid ei mata, ei põleta ega uputa oma surnuid, sest säärane matus tähendaks looduse reostamist ja kurjusele kaasa aitamist, sest see on Zoroasteri õpetusele vastuvõetamatu (tuli on samuti osa pühast seitsmest sfäärist, nagu on ka märgitud peatükis [1.1.2.2](#) Valguse tee. Ameša Spenta).¹³⁷

Dakhmad, kuhu koolnute kehad asetatakse, on mitmekorruselised, ringikujulised ja taevale avatud kivist tornid. Laibad jäetakse raipseööjate lindudele toiduks. Lihast puhastel luukeredel lastakse päikesekiirtes kuivada. Seejärel asetavad surnumatjad säilmed torni keskosas asuvasse ümarasse õõnsusse ning aja jooksul muutuvad luud neis loodusliku lubja ja musta soolaga vooderdatud aukudes tolmuks. Paikades, kus selliseid torne ei leidu on lubatud zoroafristidel matta oma koolnuid mõnel teisel viisil. (Peatükist [1.1.4.3](#) Vaikuse tornid. Sakraalne tuli. Ökoloogiline usund, ilmneb samuti, et oli ka teistsuguseid matmisviise.)¹³⁸

Zand-Avesta järgi mõistetakse hinge üle kohut neljanda päeva koidikul. Surmajärgne tseremoonia kadunukese hinge heaks on äärmiselt oluline, sest riitused ja nendega kaasnevad palved pakuvad hingele uues keskkonnas tröösti. Zoroastrismis kaitsevad elavad oma lähedaste hingi sel viisil, et viivad esimesel aastal pärast lähedase surma iga kuu läbi sellekohase tseremoonia. Lisaks sellele korraldavad vaimulikud zoroafristliku kalendriaasta lõpul kümnapäevase

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid.

hingepalvuse. Riitused surnute heaks peavad vältama vähemalt ühe inimpõlve, st. kakskümmend-kolmkümmend aastat.¹³⁹

On põhjust arvata, et laipade välja matmine on adopteeritud Kesk-Aasiast. Ilmselt tuli Zoroaster selle peale ilmutuse teel. Mitmed zoroastriistlikud doktriinid lubavad nii arvata. Laipade välja matmise lihtsus haakub Zoroasteri põhisõnumi universaalsete karakteristikutega. Zoroaster tasakaalustab kõik inimesed teispoosuses, sarnaselt ütlusele, et kõik inimesed on ühtemoodi võrdsed siin lageda taeva all (ühiskondlik staatus ei oma mitte mingisugust tähtsust teispoosuses, kohtu mõistmisel).¹⁴⁰

Vendidadis sisaldub laialdaselt ja põhjalikku õpetuslikku materjali, segamini erinevatest ajalooperioodidest, laipadega ümberkäimise ning matusetalituste kohta. Zoroasteri küsimused Mazdäle näiteks sellest, et kaua peab laip vedelema luustikuna päikese all, enne kui tuhastub või (vastused on 10, 15 või 20 aastat.) millised dakhmad peavad olema. Samuti dialoogi stiilis õpetused sellest, et millal peaks luud minema tassima või matma, kui need ei tuhastu. Seal on ka märgitud, et olid ka kivihauad, milledesse viidi koolnute luud. Veel on seal dakhmade asukoha valimise puhuks juhiseid ja on ka juhiseid matusetalituste läbiviimise kohta. Ka nenditakse seal seda, et vaikuse tornid on kohad kus demonid tegutsevad.¹⁴¹

Teispoosus oli zoroastriistidele väga oluline.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ **Boyce**, Mary. *A history of Zoroastrianism. Volume one, The early period*, 1996, pp. 325.

¹⁴¹ Ibid., pp. 325-330.

2. Mõjustused ja mittemõjustused Aabrahamlikele usunditele

Burns leiab, et kristluse ja islami doktriin keha ülestõusmisest pärineb zoroastrismist.¹⁴² Siinkirjutaja soovituslik tähelepanek on, et kristluse puhul tasuks kasutada sõna ihu ülestõusmine, mitte keha ülestõusmine. Inimkond omas aastatuhandeid tagasi teistsugust lingvistilist aparaati ja juba tänapäeva inglise keelne sõna *body* võib tähendada nii kogu kehalise korpuse juurde kuuluvat kui ka ihu. Ei ole täpselt teada, kas ja kuidas muistsed rahvad mõtestasid ja nimetasid kogu kehahingelist korpust ja selle sfääre. Lisaks leiab siinkirjutaja, et ei leidu tõsikindlat tõendusmaterjali, mis kinnitaks, et kristlik doktriin ihu ülestõusmisest tuleneb otseselt zoroastrismist.

Zoroastrismis ei esinenud õpetust inimesest, kes on määratud surema teiste eest – küll esineb zoroastrismis prohvetlik ettekuulutus kolmest lunastajast, kes sünnivad igaüks aastatuhande järel, kolmetuhande aasta vältel¹⁴³ (nagu peatükis [1.1.2](#) Loomismüüt, oli täpsemalt kirjeldatud). Kuigi ka kreeklaste ja mõnede teiste rahvaste religioossetes ja müütilistes pärimustes on esinenud inkarnatsiooni ja keha koolnuist ülestõusmise sarnaseid fenomene ja õpetust¹⁴⁴, siis siinkirjutaja arvates ei ole need kaugeltki sarnased kristlikus traditsioonis esineva ülestõusmise õpetusega – kristlastel ei esine eriti palju Kreeka mütoloogiale taandatavat, näiteks allmaailmas rändamise *metempsühhoosi* või tiivustatud sandaalidega lendamise taolist. Jenny Rose leiab sarnaselt Burnsile, et doktriin koolnuist ülestõusmisest on tuletatud zoroastrismist, sest kõigi kolme Iraani kuningriigi aegadel (Ahhemeniidide dünastia, Partia riigi ja Sassaniidide impeeriumi ajal) olid zoroastritel otsesed kontaktid, esiteks juutide, siis kristlaste

¹⁴² Burns, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 78.

¹⁴³ Hinnels, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 248 ; 250.

¹⁴⁴ Hiib, Arne. *Religioon minevikus ja tänapäeval : Kristlus ja maailmareligioonid fundamentaloloogilises vaates*. Tartu: Bookmill, 2011, lk. 118; 123.

ja lõpuks kaudsemalt moslemitega.¹⁴⁵ Rose lisab, et Saatan on mugandus Zand-Avesta Ahri-manist ja Püha Vaim arendatud välja zoroastri- stide Spenta Mainyust. Ka ihulise koolnuist ülestõusmise kontseptsioon jõudis läbi juutide kristlusesse, samuti kujutus sellest, kuidas Messias naaseb, et ajada Saatan maailmast minema.¹⁴⁶ *Saošyant* oli zoroastrismis päästja või lunastaja, kes tuleb viimsel kohtupäeval, päästab ortodoksed zoroastri- stid ja hävitab kurjuse lõplikult. Saošyant viitab ka Zoroasterile endale ehk viitab Zoroasteri taastulemisele tulevikus.¹⁴⁷

Pärsia kuninga *Kyros Suure* (ca 600 või 576-530 eKr) ehk Pärsia impeeriumi rajaja esimene saavutus oli rahumeelne võit babüloonlaste üle aastal 539 eKr. Kyros Suur vabastas juudid Paabeli vangipõlvest ja julgustas juute minema tagasi kodumaale, et juudid rajaksid enda pühakojad. Piiblis on see talletatud Esra ja Jesaja raamatutesse. Mitte kõik juudid ei läinud tagasi, paljud jäid ja lävisid iraanlastega mitmeid sajandeid. Ilmselt Iraani kuningas *Artaxerxes I* (ca 465-424 eKr) saatis juudi kirjutaja Esra mõned sajandid peale Paabeli vangipõlve lõppu Jeruusalemma, pakkudes talle templit ja mandaati, et Esra saaks õpetada juutidele n-ö enda Jumala õpetust. Esra asus kirjutama Moosese seaduseid ning hilisemast Toorast ilmneb palju zoroastrismi mõjustusi. Juutide algtekstidest ei leidu õpetust taevast, ingli laadsetest olenditest, põrgust ja elust peale surma. Need lisandused on otse gathadest kandunud judaismi, perioodil 6. sajandit eKr kuni iisraelaste teistkordse templi hävitamiseni 70. aastal pKr. Nendes lisandustes on otseseid ideid zoroastrismi jasnadelt ja Valede Maja õpetusest (paik kuhu patused peale surma lähevad, Põrgu).

Zoroastrism mõjustas otseselt juutide usutavade kujunemist. Alates aastast 70 pKr said paljud juutide keskused Babülonis ja Iraanis tuntud

¹⁴⁵ Rose, Jenny. Zoroastrianism's Impact on Other Religions. – *Calliope*, Vol. 15, No. 5 (January 2005), pp. 34.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ <http://www.iranicaonline.org/articles/saosyant> ; 11.03.2015.

religioosete õpetuste keskusteks. Babüloonia Talmud valmis alles 1000 aastat hiljem (aastaks ca 450 pKr) ja sisaldas palju Iraanist pärinevaid sõnu ning see Talmud sisaldas juba ka zoroastrismist tuletatud puhtuse koodi.¹⁴⁸ Muistne Iraani sõna, *pairi-daeza* (kinnine aed), on kindel laensõna Piiblis.¹⁴⁹

Judasimi peamine erinevus zoroastrismist seisneb selles, et Jumal on mõlemi, nii hea ja kurja allikaks. Zoroastrismi Jumala kontseptsioonis saab Jumal olla vaid headuse allikaks. Seega judaistlik monoteism on selles osas mittemõjustatud zoroastrismist. Judaistlik Jumala kontseptsioon on arenenud välja Moosese ilmutusest ja zoroastristlik Jumala kontseptsioon Zoroasteri ilmutusest.¹⁵⁰

Judaistlik kurjuse mõiste ei ole samane zoroastristliku kurjuse mõistega. Judaistlik kurjus ei ole Jumala vaenulik, – judaistlik kurjuse impulss on kuri vaid siis, kui sellele allutakse piiranguteta. Kurjus on patt sealt alates, kui ihadele allutakse vastupanuta, kui kurjus on allutatud kasumi saamise ja kaubanduse arendamise eesmärgil, siis on kurjus lubatud ehk seaduslik.¹⁵¹

Zoroastrismi tavad jäid kestma ja sulandusid ka islamisse.¹⁵² Juba ennem Muhamedi sünni oli zoroastristidel kombeks puudutada laubaga maad, pühamusse sisenedes.¹⁵³ Palvetamine pidi aitama meeles hoida kurjuse vastu

¹⁴⁸ **Rose**, Jenny. Zoroastrianism's Impact on Other Religions, 2005, pp. 34.

¹⁴⁹ <http://www.pyracantha.com/Z/zic3.html> ; 11.04.2015.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² **Rose**, Jenny. Zoroastrianism's Impact on Other Religions, 2005, pp. 35.

¹⁵³ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 249.

võitlemist.¹⁵⁴ Kahte muistset Ahhemeniidide festivali tähistatakse siiani kõikide usundite poolt Iraanis.¹⁵⁵

Zoroastrismi peetakse usundiks, millest nii oksidendi kui ka oriendi usundid on ammutanud eskatoloogilise maailmapildi.¹⁵⁶

Religioon on universaalne inimlik nähtus, paljud sarnasused üksikute religioonide vahel on läbi põimunud mütoloogias, sümboolikas ja rituaalides. Kuivõrd palju on mõjutanud üks veendumuste süsteem teist on sama hea küsimus, kui küsida kas enne oli muna või kana.¹⁵⁷ Olulisim ongi, milline religioon või veendumuste süsteem esimesena eksisteeris.

2.1. Zoroastrism. Kaks kohtumõistmist. Mõjustused

Zoroastrismi õpetuse kohaselt ootab inimest ees kaks kohtumõistmist. Zoroastrismi järgi on inimesel kaks Jumala loodud olemust, esimene hinge tasandil, teine kehahulisel tasandil. Kristlus kahte kohtumõistmist ei seleta, kuid kristluses on väga palju kattuvusi zoroastrismi eskatoloogiaga. Esimene kohtumõistmine toimub zoroastrismis hinge tasandil, sest kehahu jääb kõigile nähtavalt maa peale. Halbade tegude korral kukutatakse kohtualune *Tšinvati* sillalt (avesta keelne sõna *Chinvato Peretu* tähendab ületades eraldajat¹⁵⁸) põrgupõhja, kuid põrgu pole igavene, – kui põrgu oleks igavene poleks karistusel mõtet. Karistus peab aitama olukorda parandada. Karistus on võrdeline kuritööga, karistatu saab selle sama halva osaliseks, mis ta tegi teistele.

¹⁵⁴ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 243.

¹⁵⁵ **Rose**, Jenny. Zoroastrianism's Impact on Other Religions, 2005, pp. 35.

¹⁵⁶ <http://www.pyracantha.com/Z/zjc3.html> ; 11.04.2015.

¹⁵⁷ **Rose**, Jenny. Zoroastrianism's Impact on Other Religions, 2005, pp. 34.

¹⁵⁸ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 13.

Teisel kohtumõistmisel, mis on juba kehahuline ülestõusmine tulevad kõik taevas ja põrgus viibijad ja naasevad tagasi vastavalt kas põrgusse või taevasse, et saada juba kehahulisel tasandil vastavalt tasu või nuhtlust. Oma maise elu vältel on isikul tahe vaba, ta võib toetada nii head kui ka kurja jõudu. Ta võib elada vastuolus enda loomusega, kuid igavikulises tähenduses ei saa ta seda loomust muuta. Kohtumõistmise ehk karistamise või tasustamise läbi parandatakse isikut.¹⁵⁹

Hilisema Avesta ehk Zand-Avesta kirjapanemise kõrgperioodi järgi talutab hinged Tšinvati sillale juba deemon *Vižareša*, seal enam Zoroaster kohtumõistjaks ei ole. Zoroasteri asemel on seal taevaste kohtunike kolmik: Mithra (taaselustatud muinaspärsia päikesejumal) ning abilised Sraoša ja *Rašnu*. Rašnu hoiab kartust sisendavaid vaekausse, Sraoša roll ei ole selge ja Mithra langetab otsuse. *Daena* (südametunnistus) lükkab hingi tagant. Kui lahkunu on olnud jumalakartlik, ilmub hingele personifitseeritud daena kauni neiu kujul, kuid patusele ilmub jälk vanamoor. Patuste hinged jäävad Valede Majja, mis on kõige jõledam paik, seal on hirmsad mõtted, üksindus ja hirmus lehk. Jumalakartlik pääseb imekaunisse lõhnavasse paika, üle Tšinvati silla.

Kesk-pärsia keelsetes ürikutes (nende kirjutamine lõppes alles 10. sajandil pKr) on juba märgitud, et suurim rõõm jumalakartlikele on Jumala nägemine valguse, mitte inimese kujul. Üks kesk-pärsia keelne ürik kujutab seda valgusolevust (Kaunist Nägemust) järgmiselt: „Ja kui Mazdā niivisi rääkis, olin ma hämmastunud, sest nägin valgust, kuid ma ei näinud kedagi; ma kuulsin ka üht häält, ja mõistsin: see on Mazdā.“

Teispoolt käsitlevad materjalid, mis hilisemal ajal lähevad üle juba vastavaks teispooltuse õpetuseks, kirjeldavad seda kuidas Ahriman hävib täielikult. Sellele hea lõplikule võidule kurja üle järgneb inimkonna üldine koolnuist ülestõusmine. Pattudest vabanemiseks peavad koolnuist ülestõusnud

¹⁵⁹ Hinnels, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 249.

lábima sulametalli. Öiglaste puhul on see sama valutu kui sooja piima sees vannis käimine, patustele äärmiselt piinarikas. Viimaste õnneks kestab see kolm ööpäeva. Üleüldise pattudest puhastumise järel saab inimkond nautida õnnelikku ja rahulikku elu, kõik koos nagu sama pere liikmed.

Zoroastrismi eskatoloogia jättis lõpuks oma jälje nii judaismi kui ka islami eskatoloogiasse, paljude õpetlaste arvates on mõni sarnasus nii silmatorkav, et lausa julgetakse arvata, et kogu terviklik eskatoloogia laenati zoroastrismist. Selge näide judaismist on prohvet Hesekiel ja tema lootuseoraaklid. Hesekielil olnud nägemus avarast tasandikust, mis oli kaetud päikesest pleekinud inimluudega – sarnasus zoroastrismi surnuaiaga, kus röövlinnud ja röövloomad on inimlaibad lõhki kiskunud ja laiali pildunud. Zoroastristid olid veendunud, et koolnuist ülestõusmise ajal paneb Jumal keha laialipillutatud luudest uuesti kokku. Hesekiel saab ilmutuse, milles antakse Jumalalt ülesandeks nendele luukeredele ette kuulutada surnuist ülestõusmist (Hesekiel 37, 1-13). Luukered võtsid kehakuju ja Jumala abiga lasi prohvet tuultel nende kehasse elu sisse puhuda. See ettekuulutus sümboliseerib koolnuist üles tõusnud juudi rahva uut võimalust pääseda Paabeli vangipõlvest ja pagendusest igavesse rahuriiki oma Palestiina kodumaale. Koraan toetab samuti zoroastrismi usku kehahulisse ülestõusmisse. Aabrahamlikud usundid on zoroastrismi seisukohtadest ülevõtnud idee võitlusest heade ja kurjade jõudude vahel, hilisemates Lääne usundites muutub see võitluseks Jumala ja Saatana vahel; usu, et inimkonna hing on surematu ja võidab surma; tõekspidamise, et isiku üle mõistetakse pärast tema surma kohut; usu kogu inimkonna üleüldisesse kehalisse ülestõusmisesse, kui aeg täis saab; samuti mõtte, et inimese teod pannakse kaalukausile ja nendest oleneb pääs üle silla, mis viib põrgu kohalt taevasse.¹⁶⁰

Zoroastristid ei uskunud, et paradiisi mõnusid saab nautida pelgalt hingelisel tasandil, seepärast nad uskusid kehahu koolnuist ülestõusmisesse.

¹⁶⁰ **Ma'súmián**, Farnáz. *Elu pärast surma. Teispoolse käsitlused maailma religioonides*, 1997, lk. 24-31.

Zoroastriidid uskusid, et aasta pärast surma tõstetakse nende füüsilise keha luud üles ja riietatakse surematu lihaga, mis saab ühendatuks hingega taevas.¹⁶¹

(Zoroastrismi mõjud on teinud lisandusi ka mahajaana budismile, Põhja-Indias.¹⁶²)

2.2. *Magid* – targad hommikumaalt

Erinevad kunstimotiivid näitavad kas kahte, kolme või nelja preestrite klassi kuuluvat tarka Jeesuslast külastamas.¹⁶³ Matteuse evangeeliumi järgi jõudsid hommikumaa targad Petlemma, jälgides taevatähte või juutide kuninga tähte (Mt 2, 1-2). Alates Ahhemeniidide perioodist kutsuti magideks zoroastrismi preestrid või kuningaid, kes rooma, hellenistlike ja varaste kristlike kirjutajate järgi olid eksperdid ka astroloogias.¹⁶⁴ Herodotose (Kreeka ajaloolane) järgi olid magid meedlased (Meedia hõim, Iraani loode osast), kes olid tuntud ka unenägede tõlgendamise ja maagia poolest. Sassaniidide impeeriumis said magidest juba ametlikud preestrid, zoroastriidide seas.¹⁶⁵ Kreeka keelses (ka ladina keelses tõlkes) Matteuse evangeeliumis on kasutusel sõna magi idast (*μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν* [*magi apo anatolon*]: magid idast).¹⁶⁶ Katoliku entsüklopeedia järgi nimetati magideks preestri või kuninga seisusest zoroastriidide või pärsia preestrid.¹⁶⁷

¹⁶¹ **Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*, 2001, pp. 14.

¹⁶² *ibid.*, pp. xvii.

¹⁶³ <http://www.newadvent.org/cathen/09527a.htm> ; 04.01.2015.

¹⁶⁴ **Rose**, Jenny. *Zoroastrianism's Impact on Other Religions*, 2005, pp. 35.

¹⁶⁵ **Dignas**, Beate; **Winter**, Engelbert. *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*, 2007, pp. 277.

¹⁶⁶ <http://www.newadvent.org/bible/mat002.htm> ; 04.01.2015.

¹⁶⁷ <http://www.newadvent.org/cathen/09527a.htm> ; 18.03.2015.

Antud kontekstis on oluline see, et magidel oli vastsündinud Jeesuslapsele kaasas kingituseks ka mürri****(Mt 2, 11). Kas mürri kinkimine sümboliseeris magide prohvetlikku teadmist juutide kuninga kannatusrikkast surmast? (Katoliku entsüklopeedia mürri kinkimise tähendamist prohvetliku endena ei kinnita.¹⁶⁸)

Zoroastrismi loomismüüdi (peatükk [1.1.2](#)) järgi sündivat kolmetuhande aasta vältel siia ilma iga aastatuhande järel kolm suurt lunastajat, kolmas lunastaja äratub surnud ja kuulutab viimsepäeva kohtu algust.¹⁶⁹ Zoroastrism sündis kolmandal aastatuhandel enne Kristust.¹⁷⁰ Vaatamata sellele, et magide külaskäiku Betlemma peetakse pigem jutustuseks ja mitte ajalooliseks sündmuseks¹⁷¹, on loogiline eeldada, et magidel olid juutide kuninga (Kristuse) olemuse ja tuleviku kohta prohvetlikud teadmised. Loogiline on põhjendada mürri kinkimist vastsündinud Jeesusele prohvetliku endena.

Zoroastristid on üpris õnnelikud enda kohalolu üle selles kristlaste loos, vaatamata sellele, et magi imetleb kristlaste Jumal-inkarnatsiooni. Üldiselt on zoroastristid olnud tolerantsemad teiste usundite suhtes, – kui näiteks kristlased või juudid, v.a Sassaniidide impeeriumi aegsete tagakiusamiste ajal. Ilmneb, et esimestena tunnustasid Jeesust Kristust zoroastristid, see sakraalne lugu ühendab zoroastrismi, judaismi ja kristluse monoteistlikud traditsioonid.¹⁷²

****Tugeva ja hea lõhnaga mõru maitsega kummivaik, mida saadakse araabia mürripuult. Mürri on kasutatud laipade salvimisel, balsameerimisel, suitsutamisrohuna, valuvaigistina. Mürri tehakse tugevatoonilisi aroomiküünlaid. Mürriiga võiti keisrite, kuningate, valitsejate kroonimisel nende käsi ning nägu. Võidmismürri lõhnasegu on tugev ja uskumatult püsiv – sellega ei saa püsivuselt võistelda ükski lõhnaõli.

(<http://kristlus.varstukk.edu.ee/kristlikkultuur/posts/mFCrr332.php?g=82> ; 11.01.2015.)

¹⁶⁸ <http://www.newadvent.org/cathen/09527a.htm> ; 18.03.2015.

¹⁶⁹ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 248.

¹⁷⁰ **Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*, 2006, lk. 242.

¹⁷¹ <http://www.pyracantha.com/Z/zic3.html> ; 11.04.2015.

¹⁷² <http://www.pyracantha.com/Z/3magi.html> ; 14.04.2015.

Peatükis [1.2](#) oli informatsiooni Rooma impeeriumi ja Sassaniidide impeeriumide vahelistest arengutest, (vt. ka ptk. [1.1](#) Zoroastrism. Ajalooline ülevaade).

3. Orient ja oksident

Kas ei võiks peatükis [2.1](#) Zoroastrism. Kaks kohtumõistmist. Mõjustused, kirjeldatud zoroastriitlik õpetus kahekordsest koolnuist ülestõusmisest olla oriendi ja oksidendi religioossust ühendavaks sillaks – iseasi kas kristlane juba antropoloogilisel tasandil oleks üldse võimeline tajuma maailma ja religioosset maailmapilti näiteks oriendi usundi ortodokse esindaja laadselt ja vice versa – mõista ilmselt saaks, kuid tajuda sarnaselt ilmselt ei saaks. Zoroastrismis tõuseb teiseks kohtumõistmiseks üles kehahiu, et saada juba kehahihilisel tasandil tasustatud või karistatud. See peaks tähendama, et toimumas on taaskehastumine ja sarnaselt karmaseadusele tulenev edasiste arengute fikseerimine, sest esimene ülestõusmine, hinge karistamise või tasustamise faas on juba läbitud. (Zoroastriidid ei õpetanud ega uskunud karmaseadusesse ega taaskehastumisse¹⁷³.) (Siinkirjutaja analüüsib oksidendi ja oriendi kombineerimise võimalikkust.) Teistkordse ülestõusmise, ehk nüüd juba kehahiu koolnuist ülestõusmise karistatus või tasustatus, vastavalt eelnenud elu mõtetele, sõnadele ja tegudele avalduks siis juba järgnevas maises elus, – eelmine hingelisel tasandil ülestõusmine ja sattumine taevasse või põrgusse on läbitud võib olla isegi juba mitmeid kordi.

Kui üritada rajada oriendi ja oksidendi vahelist silda, läbi teispoosuse aspekti, siis siinkirjutaja julgeks pakkuda välja järgmise nägemuse.

Peale ihu ülestõusmist jääb ihu identiteeti kandev alge ootama teispoosusesse, et sama ihu ja hing saaksid peagi ühineda. Kui ihu identiteeti kandev alge peaks ootama seni kuni kogu inimkond on jõudnud viimsepäeva kohtumõistmise tasemele, et siis ühineda hingega, ei saaks eksisteerida karmaseadust ega taaskehastumist. Sel juhul oleks ihu karistatus või tasustatus igavesti kestev – identiteeti kandev alge jääks ootama kuhugile teispoosusesse – on vähe tõenäoline, et terve inimkond jõuaks viimsepäeva kohtumõistmise

¹⁷³ <http://www.pyracantha.com/Z/zorofaq.html> ; 18.04.2015.

tasemele üheaegselt, sest rahvastiku arv planeedil Maa kasvab. Sellegipoolest võiks hinge taaskehastumine viimsepäeva kohtumõistmiseni toimida. Kuid sel juhul, korduvate hinge taaskehastumiste puhul ei oleks vahetatavatel kehahudel seda sama ühtset identiteeti kandvat alget mis seoks kehahu hingega, sest ühtne identiteedi alge on hingega sellel kehahul, mis ootab viimset kohtupäeva. Hing saaks viimse kohtupäevani taaskehastuda, kuid sel juhul peaks eksisteerima ka ajutine identiteeti kandev alge, mis oleks tükikene püsivast identiteeti kandvast algest, et taaskehastuv hing saaks olla kehahuga samane.

Taaskehastunud hinge tahte- ja tundeavaldused saavad olla sedavõrd sarnased eelmise elu isiku hinge tahte- ja tundeavaldustega, kuivõrd paljus hing sarnaneb Jumala hingega. Mida rohkem ning võimalikult suures osas hinge jõud on samased Jumala hingega, seda enam on hinge tunde- ja tahteavaldused eelmise elu isiku omadega sarnased ja seega on ka sarnasem kehahu. Hing oli vaid Jeesusel sündides Jumala hingega samane. Tavainimestel on hing (ja kehahu identiteeti kandev alge, edaspidi hingesädemeke) Jumala hingesuurusest vaid marginaalsus ja tavaliselt saab maises ajamootmes vaid hetkeks igavikulise Jumala hingega samaseks. Vaid need saavad taassündida täielikult samaste isikutena ehk samaste tahte- ja tundeavaldustega, mis neil olid eelnevates eludes, kelle hing elik tahte- ja tundeavaldused on Jumala omadega täielikult samased, sest hing vormib kehahu. Need isikud saavad olla samased Jumalaga ehk seega mõnes mõttes võiks neid nimetada surematuteks, – nad ei ela küll igavesti, kuid on võimelised taaskehastuma samastena. Jumal on igavikuline ja kui isiku hinge jõud on Jumala hinge jõuga samane, siis on ka läbi taaskehastumiste sündiv isik samane.

Kehahu samasuse eelneva elu suhtes määravad hinge tahte- ja tundeavaldused. Kuid hingel on omadus vormida nii maises kui ka teispoolsuses kehahu. Kehahu on hinge peegel. Ka teispoolsuses võib toimuda hingede tasandil teatud tegevus, mille tõttu mõnede hingede hingejõud võivad kahaneda

ja teiste omad esimeste arvelt kasvada. Ainult Jumala hingejõud ei saa kahaneda iialgi, sest Jumal on kõikvõimas.

Niisiis ei ole tõenäoline, et sama isik saab taassündida eelnevalt elatud selle sama maise isikuga täielikult samasena, sest Jumala hingejõud võivad ka kasvada ja isik on muutuva loomusega.

Kuna inimkond on ühenduses, vaatamata sellele, et erinevatel religioonidel on erinevad Jumala kontseptsioonid, eksisteerib tegelikkuses vaid kõigile üks ja üldkehtiv kõrgeim religioosne reaalsus, teisisõnu Jumal. Sel samasel Jumalal ei olegi voli nõuda ja teha nõnda, et teda ühte moodi mõistetakse, lisaks on isikutel ka vaba tahe – seepärast, et isikutel selline vaba tahte omadus kehtib, on valgustatud suurhinged laskunud maisesse ja sigitanud religioonid, et aidata inimkonda ja eelkõige aidata isikutel kõrgema religioosse reaalsuseni ehk Jumalani jõuda. Religioone võib näha ka kui erinevaid teekondi. Inimene ei ole lõplik, inimhingede loomupärasel olekus ja pidevas muutumise kontinuiteedis püüdleb inimkonna hing Jumala hingega samasuse poole, töödeldes enamat hingevalgust ja redutseerides ning töödeldes ümber Saatana pimedust valguseks.

Selle tegevusega seoses ilmselt suureneks Jumala hingejõud ja inimkonna, kui terviku oma samuti, mille tõttu inimkond satuks segadusse ja segaduses inimkond eksib, eksides kahaneb isikute hingejõud.

Inimkonna hingejõud ebavõrdsustub isikute tasandil, kui Jumala oma suureneb.

Kui kogu pimeduse ookean saaks valguseks töödeldud ja Saatana kurjus hävitatud tuleks viimne kohtupäev, kus inimhinged saaksid samaseks Jumala hingega ning ühineksid enda igavese ehk jumaliku kehahuga. (Igavese ehk jumaliku kehahuga alge või hingesädemekene, mille läbi saaks hing igavese kehahuga ühtsusesse oli ootamas kusagil teispoosuses.) Sellega oleks maailmaloomise akt lõpule viidud ning viimne kohtupäev võiks alata, kuid pimeduse algsetesse, ennast taasloovatesse tühjuse sädemekestesse jäänud takistused viiksid uue alguseni, sest neis oleksid mäletamise omadused. Peale

viimset kohtupäeva tekiks uus maailm, sest isikud ei ole võrdselt osalenud pimeduse ookeani valguseks töötlemisel ja Saatana hävitamisel, selle määratlemise eest hoolitsevad eelnevalt nimetatud mäletamist kandvad osakesed. Vaata ka peatükki [3.3](#) Dualism teismis.

Oriendi ja oktsidendi teispoolsuste käsitleste ühtimine on võimalik, kui sünkretiseerida või teisisõnu sobitada oktsidendi ja oriendi teistlike religioonide siseseid tendentse ja samal ajal mitte kaotada ühegi vastava teistliku usundi õpetuse terviklikkust.

3.1. Valgustusõpetused. Võrdlus Aabrahamlike usundite kontekstis

Kuivõrd eurooplased on harjunud mõtlema, et tõeline algeline valgus tuleb kaugelt idast, – siis mida selle kauge ida ja algelise valguse all ikkagi mõista võiks?

Al-Suhrawardi, Shihab al-Din Yahya (1154-1191) sündis Iraanis ja tapeti usulistel põhjustel Anatoolias, teda on kutsutud ka illuminaatide isaks või *Sheik al-Ishraqiks*. Al-Suhrawardi koges Jumalat sarnaselt kreeklastele, valgusena. Seepeale lõi ta filosoofilise õpetuse valguse terminoloogias. Koidu esimene valguskiir (*ishraq*) tuleneb oriendist (oktsident ja orient ei oma kindlat geograafilist lokatsiooni, orient viitab valguse ja energia allikale, oktsident viitab loojangule). Reaalsuse konstitueerib puhas immateriaalne valgus, mis emantsipeerub valguste ülimest valgusest, kahanedes läbi keerukate vastasmõjustuste materiaalse maailma erinevatel tasanditel, kuid mitte kunagi ei kahane valgus lõplikult hääbuvaks intensiivsuseks. Vastasmõjustused omakorda tekitavad horisontaalse valguste reastuse, sarnaselt Platoni vormide õpetusele, see lasub ja valitseb ilmalike liikide materiaalse olemuse üle. Õpetuse juures on olulisim valguse astmelisus ja intensiivsuse aste.¹⁷⁴

¹⁷⁴ <http://www.muslimphilosophy.com/ip/rep/H031.htm> ; 12.01.2015.

Ärkamine valguste teooria jaoks on müstilist laadi ja mitte kunagi prohvetliku sõnumi inspiratsiooni vastuvõtmise taoliselt vägivaldne.¹⁷⁵

Al-Suhrawardi maailma isikud mäletavad enda päritolu hämaralt, tundes end siin maailmas veidi raskelt ja igatsedes enda algkodu järele. Al-Suhrawardi väitis, et tema õpetus aitab leida tõelise ja õige orientatsiooni – kujutlusvõimet kasutades puhastuda, igavese tarkuse allika abil.¹⁷⁶

Ka juutidel on valgustusõpetus. Valguse doktriin loodi rabiinlikul ajastul ja seda arendati keskajal edasi. *Šehina* doktriin tähistab Jumala kohalolekut valgusena. Šehina on identne Jumala kirkusega, kirkus toimib prohvetliku kogemuse ajal vahendajana Jumala ja inimeste vahel. Juudid arvasid, et inimeste jaoks kiirelt mööduvad hetked on Jumala jaoks hiigelsuur gobelään, mille iga osakest ta pidevalt näeb. Seega elab Jumal väljaspool aega ja kogeb loodud maailma mineviku ja tuleviku ajaloo hetki ühel ajal ning igavikulisuses – Jumal elab igaveses praeguses.¹⁷⁷

Juudi müstitsism, mis sisaldab samuti valgustusõpetust, on judaismis oluline mõttesuund. Müstitsism ehk jumalike asjade otsese kaemuse võimalus on viis kogeda asju ja sündmusi muul kombel kui tavameelte abil. Müstitsism võib tegeleda samade ideedega mis filosoofiagi, aga müstitsism ei toetu mõistuslikule argumentatsioonile, vaid müstilisele kogemusele. Juudi müstika traditsiooni tähtsaim teos on *Zohar* (2. sajand pKr), mida nimetatakse ka juudi müstitsismi Talmudiks. *Zohar* tõlgendab Toorat täht-täheliselt, peamiselt müstilise intuitsiooni abil, eesmärgiks on leida varjatud, salajasi tähendusi. Põhiline on lõpmatuse või Jumala (*En Sof*) avaldumine kümne jumaliku aspekti (*sefira*) kaudu. Sefirad on anumad, mis sisaldavad jumalikku valgust, kuid kuus viimast anumat ei suutnud valgust hoida ja purunesid, killud vedasid alla langedes jumaliku valguse

¹⁷⁵ **Armstrong**, Karen. *A history of God: the 4000-year quest of Judaism, Christianity, and Islam*, 1993, pp. 232.

¹⁷⁶ *Ibid*, pp. 230.

¹⁷⁷ **Cohn-Sherbok**, Dan. *Judaism. Uskumused. – Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 286-287.

sädemeid kaasa, seda peetakse kurja algupäraks. Lunastus saabub siis, kui need valgussädemed pääsevad tagasi oma algallikasse.¹⁷⁸

Kristluses peetakse ristimise sakramenti valgustuse sakramendiks: „Sest varem te olite pimedus, nüüd aga olete valgus Issandas. Käige nagu valguse lapsed“ (Ef 5, 8). Ristimist nimetatakse ka uuestisünni pesemise ja Pühas Vaimus uuendamise sakramendiks (Tt 3, 5).

Just valgusega seonduv on zoroastrismi ja Aabrahamlike usundite puhul erinevat laadi. Valgustusõpetused on allunud vastastikustele mittemõjustustele. Samal ajal on tuli ning päikesevalgus väga ürgsed religioossed elemendid. Ilmselt on tule ja päikesevalgusega seonduvad religioossed ideed ja arengud antud religioonidele nii hingelähedased, armsaks saanud ja sisemiselt omased, et neid ei vahetataks iial teiste vastu.

3.2. Spirituaalsus tänapäeval. Aabrahamlike usundite kontekstis

Tänapäevases moderniseeritud ja sekulaarses ühiskonnas on kaotatud või materiaalsesse maailma peidetud spirituaalsus taasavastatud.¹⁷⁹ 20. sajandi teise poole Euroopas ja Läänes üldisemalt jõuti ühisele järeldusele, et kõik ühiskonnad, vaatamata erinevatele ühiskonnakorraldustele ja ideoloogiatele ning religioonide paljususele leiavad läbi spirituaalse tasandi ühise mõistmise.¹⁸⁰ Mõned uurijad väidavad, et spirituaalsus on semantiliselt laadi elutaiplikus.¹⁸¹ Descartes (1596-1650), keda paljud on moodsa filosoofia isaks nimetanud, nägi

¹⁷⁸ **Cowling**, Geoffrey. Judaism. Judaismi arengusuunad. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 278-279.

¹⁷⁹ **Hinnels**, John R. *A New Dictionary of Religions*. Cambridge: Blackwell Publishing, 1995. http://www.blackwellreference.com/public/book?id=g9780631181392_9780631181392 ; 06.01.2015.

¹⁸⁰ **Bordbar**, Hamed; **Matin**, Sajjad Askari. Spirituality and Theism in Organizations: Characteristics of Theistic Management. — *Iranian Journal of Management Studies (IJMS)*, Vol. 6, No. 02 (July 2013), pp. 63.

¹⁸¹ *Ibid.*, pp. 64.

inimhinge või spiritualiteeti unikaalse aktiivsuse allikana, millegina mis on immateriaalne ja kujutu, kuid mõistab opereerida läbi keha.¹⁸²

Cavanagh väidab, et spirituaalsus tuleneb oriendi religioosest mõttest nagu taoism, budism ja islam. Cavanagh on täheldanud, et mitte oktsidendi perspektiivid, vaid oriendi perspektiivid on ülimuslikud integreerimaks ja ühtlustamaks eraelu,- töö,- puhkuse,- religiooni,- palve- ja teised elulised aspektid.¹⁸³

Spirituaalsus on terviklik, mitmemõõtmeline humaanne fenomen, mis on inimese materiaalse, sotsiaalse, psühholoogilise ja emotsionaalse olemuse transtsendentsus, – vitaalne printsiip, mis moodustab inimese immateriaalse tõelisuse või tähenduse.¹⁸⁴

Mitroffi ja Dentoni intervjuumeetodil (intervjuud viidi läbi firmade juhtivtöötajatega) baseerunud uuringu järgi koosneb spirituaalsus järgmistest elementidest: mitte denominatsiooniline ja denominatsioonide ülene, informaalne, struktureeritud või organiseeritud, üldjoontes kaasav ja kõikehõlmav, universaalne ja ajatu, transtsendentse kohalolust teadlik ärevus, kõikjal olev pühadus, süvatundelisus kõige ühenduses olemisest, rahulikkus, ammendamatu usu ja tahtejõu allikas, maksimaalne lõplikkus iseendas.¹⁸⁵

Spirituaalsel tasandil on zoroastriidid, juudid, kristlased ja moslemid, võimelised mitte ainult üksteist mõistma, vaid ka samaselt transtsendentsust tajuma. Läbi spirituaalse tasandi leitakse ühine mõistmine.

¹⁸² <http://academic.eb.com.ezproxy.utlib.ee/EBchecked/topic/560495/spiritualism> ; 13.01.2015.

¹⁸³ **Cavanagh**, Gerald F. Spirituality for managers: Context and critique. – *Journal of Organizational Management*, Vol. 12, No. 03 (1999), Emerald Group Publishing, pp. 189.

¹⁸⁴ **Karakas**, Fahri. Reflections on zero and zero-centered spirituality in organizations. – *Competitiveness Review: An International Business Journal in corporating Journal of Global Competitiveness*, Vol. 18, No. 04 (2008), pp. 2.

¹⁸⁵ **Mitroff**, Ian I; Denton, Elizabeth A. A Study of Spirituality in the Workplace. (cover story). – *Sloan Management Review*, Vol. 40, No. 04 (Summer, 1999), San Francisco: Josey-Bass, pp. 89.

3.3. Dualism teismis

Teistliku usundi Jumalat järgides ollakse siiski dualistliku maailma kütkeis. Materiaalses maailmas elades on inimesel dualistlikud omadused.

Meister Eckharti (ca 1260-1328) järgi tunnetab usklik, kas teadlikult või salamisi, et mitte patustades ning viljeledes õiget religioosset elulaadi hoiab ta enda hingesädemekeselt eemal katte. Hingesädemekese kaetud olek takistaks atemporaalse mõõtme Jumalaga ühtimist. Religioossele õpetusele toetudes saab usklik hinges Jumala hingega sarnasemaks, see hõlbustab püsida õigel teel.¹⁸⁶

Meister Eckharti järgi on inimhinges Jumala sädemeke, sama sädemeke on ka inimese hingesädemeke. Hingesädemeke on osade isikute puhul enam kaetud, teiste puhul vähem kaetud. Hingesädemekese läbi valgustab Jumal inimhinge sel määral, kui palju hingesädemekese kaetuse aste laseb hingesädemekesel jumalikku valgust vastu võtta. Jumal ja hingesädemeke kuuluvad kahtlusteta algses isiku loomiseelses olemises kokku ning nende taasühinemise võimalus loomisjärgsetes tingimustes on Eckharti järgi samuti kaheldamatu tõsiasi. Kuna inimese hingesädemeke moodustab Jumalaga ühtsuse, siis tähendab nende kahe koosolu loomulikku olukorda. Hinge kahesuguse loomuse tõttu see ühtsus on enamikel vähene, seega jääb hing tervikuna Jumalast eraldatuks. Kui kaovad Jumala ja inimese hingesädemekese vahelt ühtsust segavad takistused, leiab hingesädemeke tee Jumalani ning sütitab jumalikust valgusest hinge ja nii ühtlustub hing Jumalaga. Kristlase hingesäde saab vastavat toetust hingesädemekese valgustamisel ehk Jumalaga ühinemisel armulaua sakramendi läbi. Kirik ja tema seatud armuvahendid on Jumala otsingutel igati toeks ja kinnituseks.¹⁸⁷

¹⁸⁶ **Võsa**, Aira. Selleks, et jõuda Jumalani, tuleb vaadata endasse: Meister Eckharti õpetus hinge ja Jumala taasühinemisest. — *Usuteaduslik Ajakiri*, Vol. 48, Nr. 01 (2001), Akadeemiline Teoloogia Selts, lk. 60-74.

¹⁸⁷ *Ibid.*, lk 63.

Ka Sufi poeedi *Rûmi* (1207-1273) arvates on iga hinge eesmärk Jumala poole liikumine.¹⁸⁸

Järelikult, mida vähem hingesädemekene on kaetud, seda vähem on inimhinges heitlusi ja seda tugevam on inimhing – inimhing on siis loomulikus olekus, sest on Jumala poolt toetatud.

Meeltega tajutav maailm ja maine aeg ehk näivus on igavikulise ja piirideta aegruumi piiratud osa, mille omaduseks on näha perspektiivi kindlast vaatepunktist, kuid ka meeltega tajutav maailm avaldub osana Jumala loometööst. Meeltega tajutavas maailmas on inimesel keha, pelk inimhing on käsi ja jalgu pidi maailmaga seotud. Kehal on ka pea, peas on aju.

Descartese järgi on materiaalsel reaalsusel eeskätt ruumilised omadused, mõistusel sarnaseid ruumilisi omadusi ei ole – mõistus töötab millegi sellise kohaselt, millele füüsilise maailma toimimisreeglid ei kehti – mõistus töötab enda sisemiste mõistuse toimimise seaduspärasuste järgi. Descartes leiab, et inimeste mentaalsuses on ka midagi mittemateriaalset ning on keeruline, võib olla võimatu mõista kuidas aju ja meeltega tajutav maailm lävib. Samas determineerib just Jumal Descartese järgi liikumisprintsiibid.¹⁸⁹

Ei ole võimalik leida ega kirjeldada kolmandat keelt, mida aju toimimine ja ümbritsev materiaalne maailm mõlemad mõistaksid, et selle kaudu lävida, teisisõnu ei leidu sellist keelt ehk tasandit, millel aju toimimine ja materiaalne maailm lävivad.

¹⁸⁸ **Burns**, Kevin. *Idamaade filosoofia*, 2009, lk. 112.

¹⁸⁹ **Rosenthal**, David M. Dualism. — *The shorter routledge encyclopedia of philosophy*. Editor: Craig, Edward. London ; New York: Routledge ; Taylor & Francis Group, 2005, pp. 200-204.

Laozi: „Kolmkümmend kodarat koondame ainsasse rummu, see mida pole teeb ratta kasutatavaks; vaasi vormime savist, see mida pole teeb vaasi kasutatavaks; valmistatul on küll mõte, see mida pole teeb kasutatavaks.“¹⁹⁰

Hinge loomulik omadus on Jumala poole liikumine ja inimesed on loomu poolest dualistlikud, inimestele on omane sisemine hea ja kurja või teisisõnu hea ja halva vaheline heitlus – inimeste loomupärane omadus on eetiline dualism.

¹⁹⁰ Lao-Zi. Daodejing. – „Loomingu“ Raamatukogu. Hiina keelest tõlkinud Linnart Mäll, toimetaja: Ojama, J. Nr. 27 (1979). Tallinn: Kirjastus „Perioodika“, lk. 18.

Kokkuvõte

Zoroastrism oli esimene usund maailmas, mis andis teispoolsuse mõistele ja elule pärast surma moraalse sisu ning zoroastrismi peetakse usundiks, millest nii oktsidendi kui ka oriendi usundid on ammutanud eskatoloogilise maailmapildi.

Zoroastristide Talmud, Torah, ajaloolised teosed ning tarkuse raamatud on hävinud, kuid preestrid on suutnud pärimust suulisel teel edastada ning osaliselt ja uues vormis rekonstrueerida.

Sassaniidide impeeriumi lävimine varajase Rooma impeeriumiga tõi kaasa vastastikused mõjustused mõlema impeeriumi usundite sarnase hierarhiseerumise ning edasi juba institutsionaliseerumise näol. Vastastikused mõjustused pidid eksisteerima ka õpetuste sisulisel tasandil, sest zoroastristlik monoteism on väga sarnane kristliku monoteismiga.

Tihti võib poliitika mängida olulisemat rolli kui Jumal religioonide formeerumisel.

Kuigi sekulariseerumine võtab võimust igalpool, siis zoroastristid on leidnud palju sisemist jõudu sekulariseerumise protsessile vastu seismiseks ka diasporaas.

Mazdāl on klassikalise teistliku Jumala omadused: kõikvõimas, kõikjalolev, kõiketeadev ning parimal viisil hea. Need omadused on ka Aabrahamlike usundite Jumalatel.

Ahriman oli suveräänse ja kõikvõimsa Mazdā kõrval marginaalne olend. Ahrimani hukk oli zoroastrismi loomismüüdi järgi ette määratud ja nüüdseks on Ahriman hävitatud, see viitab zoroastrimi dualistlikusele kosmogoonilises plaanis ja teistlikusele temporaalses mõõtmes. Teistliku Jumala kontseptsiooni kohaselt on Jumal kõige sh Saatana looja. Mazdā ei saanud Ahrimani luua, sest tühjust ei saa luua, tühjus saab ainult olla. Lisaks saab Mazdāst pärineda ainult see, mis on

hea ja täidetud jumaliku ollusega, seetõttu võib pidada zoroastrismi juba algusest peale teistlikuks usundiks, ka kosmogoonilises plaanis.

Mitmete sajandite vältel toimunud Aabrahamlike usundite ja zoroastrismi vastastikune lävimine on mõjutanud Aabrahamlike usundite arenguid. Zoroastrismi ideed moraalsest dualismist, samuti aegade lõpust, taevast ja põrgust ning inglilaadsetest olenditest on mõjutanud enam judaismi, kristlust ja mitte nii otsesel teel islamit.

Vaatamata sellele, et zoroastrismi peetakse judaismist vanemaks usundiks on judaistlik monoteism arenenud Moosese ilmutusest, zoroastrism Zoroasteri ilmutusest. Judaismi järgi on Jumal nii hea kui ka kurja allikaks. Zoroastrismi järgi on Jumal vaid headuse allikaks, seega zoroastrism on judaistliku monoteismi selles osas mittemõjutanud. Judaistlik kurjus on Jumala vaenulik, juhul kui ihadele allutakse piiranguteta, zoroastrismis on igasugune kurjus Jumala vaenulik.

Ülejäänud ülalnimetatud religioossed ideed on kandunud zoroastrismist judaismi ja ka kristlusesse ning mitte otsesel teel islamisse. Enamus zoroaunistlike mõjustusi kandus judaismi Paabeli vangipõlve järgsetel sajanditel.

Zoroasteri õpetus, eetiline dualism saab olla vaid inimese mõistuses ja südames ning enamus zoroauniste on eetilise dualismi järgijad. Kosmilise dualism, milles hea ja kuri võitlevad universumi tasandil, on hilisem Avesta arendus. Eetiline dualism esineb kõikides Aabrahamlikes religioonides.

Judeokristlikule mõttemallile on olnud lihtne ja mugav pidada zoroastrismi klišeelikult klassikaliseks dualistlikuks usundiks, sest zoroastrismis on läbi ajaloo esinenud judeokristlikule mõttemallile keeruliselt mõistetav koolkondade paljusus ning koolkondade paljususe tõttu pole eksisteerinud ühtset usundilist doktriini. Zoroastrism on teistlik religioon, mitte dualistlik religioon.

Sakraalne piibllugu kolmest hommikumaa targast viitab sellele, et esimesena tunnustasid Jeesus Kristust zoroastriidid, see lugu justkui ühendaks zoroastrismi, judaismi ja kristluse monoteistlikud traditsioonid.

Oriendi ja oksidendi teispoolsuste käsitluste ühtimine on võimalik, kui sünkretiseerida või teisisõnu sobitada oksidendi ja oriendi teistlike religioonide siseseid tendentse ning samal ajal mitte kaotada ühegi vastava teistliku usundi õpetuse terviklikkust.

Valgustusõpetused on zoroastrismis, judaismis, kristluses ja islamis väga erinevad. Valgustusõpetused on allunud vastastikustele mittemõjustustele. Samal ajal on tuli ning päikesevalgus ürgsed religioossed elemendid. Ilmselt on tule ja päikesevalgusega seonduvad religioossed ideed ja arengud antud religioonidele nii hingelähedased, armsad ja sisemiselt omased, et neid ei vahetataks iial teiste vastu.

Spirituaalsel tasandil on zoroastriidid, juudid, kristlased ja moslemid, võimelised mitte ainult üksteist mõistma, vaid ka samaselt transtsendentsust tajuma. Läbi spirituaalse tasandi leitakse ühine mõistmine.

Religioonide mõte on aidata inimestel jõuda Jumalani ehk aidata olla inimestel hingeliselt toetatud. Hinge loomulik omadus on Jumala poole liikumine. Inimesed on loomu poolest dualistlikud, inimestele on omane sisemine hea ja kurja või teisisõnu hea ja halva vaheline heitlus – inimeste loomupärane omadus on eetiline dualism. Eetiline dualism esineb teistlikes usundites nagu zoroastrism ja Aabrahamlikud usundid.

Kirjanduse ja allikate loend

1. Allikad

1.2. Elektroonilised publikatsioonid

<http://www.avesta.org/taqizad.htm> ; 03.01.2015.

<http://www.avesta.org/zcal.html> ; 03.01.2015.

<http://www.newadvent.org/bible/mat002.htm> ; 04.01.2015.

2. Teaduskirjandus

2. 1. Kirjandus

-**Armstrong**, Karen. *A history of God: the 4000-year quest of Judaism, Christianity, and Islam*. United States: Alfred A. Knopf, Inc., 1993.

-**Boyce**, Mary. *A history of Zoroastrianism. Volume one, The early period*. Leiden: Brill, 1996.

-**Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*. Editor: Hinnels, John R. ; London ; New York: Routledge, 1979.

-**Boyce**, Mary. *Zoroastrians : their religious beliefs and practices*. Editor: Hinnels, John R. ; London ; New York: Routledge, 2001.

-**Burns**, Kevin. *Idamaade filosoofia*. Tallinn: ERSEN, 2009.

-**Dignas**, Beate; **Winter**, Engelbert. *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2007.

-**Choksy**, Jamsheed K. Zoroastrianism. *The Encyclopedia of Religion and Nature*. Editor-in-Chief: Taylor, Bron R. London and New York: Thoemmes Continuum, 2005.

-**Cohn-Sherbok**, Dan. Judaism. Uskumused. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 286-289.

-**Cowling**, Geoffrey. Judaism. Judaismi arengusuunad. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 276-282.

- Hiib**, Arne. *Religioon minevikus ja tänapäeval : Kristlus ja maailmareligioonid fundamendaloogilises vaates*. Tartu: Bookmill, 2011.
- Hinnels**, John. Zoroastrism. Ajalooline ülevaade. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 242-246.
- Hinnels**, John. Zoroastrism. Uskumused. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 247-250.
- Hinnels**, John R. *Zoroastrians Diaspora : Religion and Migration : the Ratanbai Katrak Lectures, the Oriental Faculty, Oxford 1985*. Oxford: Oxford university Press, 2005.
- Khojeste**, Mistree. Zoroastrism. Pere ja ühiskond. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 251-255.
- Khojeste**, Mistree. Zoroastrism. Zoroastrism tänapäeva maailmas. – *Maailma usundid*. Peatoimetaja: Partridge, Christopher. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk. 258-264.
- Krebernik**, Manfred; van **Oorschot**, Jürgen. *Polytheismus und Monotheismus in den Religionen des Vorderen Orients*. Münster: Ugarit-Verlag, 2002.
- Kulmar**, Tarmo. *Üldine usundilugu: religiooniteaduse põhimõisted*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006.
- Lao-Zi**. Daodejing. – „Loomingu“ Raamatukogu. Hiina keelest tõlkinud Linnart Mäll, toimetaja: Ojama, J. Nr. 27 (1979). Tallinn: Kirjastus „Perioodika“.
- Lindpere**, Mirjam. *Pre-Christian beliefs and traditions in Georgia*. Master thesis. Tartu Ülikooli Usuteaduskond, 2013.
- Ma'súmián**, Farnáz. *Elu pärast surma. Teispoolseuse käsitletud maailma religioonides*. Tallinn: TEA kirjastus, 1997.
- Partridge**, Christopher (Peatoimetaja). *Maailma usundid*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006.
- Strausberg**, Michael. Michael Strausberg: Monday-Nights at the Banaji, Fridays at the Aslaji: Ritual Efficacy and Transformation in Bombay City. – *Zoroastrian Rituals in Context*. Editor: Strausberg Michael. Leiden & Boston: Brill, 2004, pp. 653-718.

2.2. Teadusperiodika

- Bordbar**, Hamed; **Matin**, Sajjad A. Spirituality and Theism in Organizations: Characteristics of Theistic Management. — *Iranian Journal of Management Studies (IJMS)*, Vol. 6, No. 02 (July 2013), pp. 61-79.
- Boyd**, James W. **Crosby**, Donald A. Is Zoroastrianism Dualistic or Monotheistic? — *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 47, No. 04 (December 1979), Oxford University Press, pp. 557-588.
- Cavanagh**, Gerald F. Spirituality for managers: Context and critique. — *Journal of Organizational Management*, Vol. 12, No. 03 (1999), Emerald Group Publishing, pp. 186-199.
- Hintze**, Almut. Monotheism the Zoroastrian Way. — *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 24, No. 02 (April 2014), Cambridge Journals, pp. 225-249.
- Karakas**, Fahri. Reflections on zero and zero-centered spirituality in organizations. — *Competitiveness Review: An International Business Journal incorporating Journal of Global Competitiveness*, Vol. 18, No. 04 (2008), pp. 367-377.
- Mitroff**, Ian I; **Denton**, Elizabeth A. A Study of Spirituality in the Workplace. (cover story). — *Sloan Management Review*, Vol. 40, No. 04 (Summer, 1999), San Francisco: Josey-Bass, pp. 83-92.
- Rose**, Jenny. Zoroastrianism's Impact on Other Religions. — *Calliope*, Vol. 15, No. 05 (January 2005), pp. 34-37.
- Rose**, Jenny. Zoroastrians and Western Thought. — *Calliope*, Vol. 15, No. 05 (January 2005), pp. 38-39.
- Rosenthal**, David M. Dualism. — *The shorter routledge encyclopedia of philosophy*. Editor: Craig, Edward. London and New York: Routledge ; Taylor & Francis Group, 2005, pp. 200-204.
- Võsa**, Aira. Selleks, et jõuda Jumalani, tuleb vaadata endasse: Meister Eckharti õpetus hinge ja Jumala taasühinemisest. — *Usuteaduslik Ajakiri*, Vol. 48, Nr. 01 (2001), Akadeemiline Teoloogia Selts, lk. 60-74.

2.3. Internetiväljaanded

-Hinnels, John R. *A New Dictionary of Religions*. Cambridge: Blackwell Publishing, 1995. http://www.blackwellreference.com/public/book?id=g9780631181392_9780631181392 ; 06.01.2015.

<http://eesti.u.delfi.ee/eesti/ida-virumaa/narva/elu/vaata-millised-90-usuvoolu-on-eestis-esindatud.d?id=66047464> ; 05.01.2014.

<http://kristlus.varstukk.edu.ee/kristlikkultuur/posts/mFCrr332.php?g=82> ; 11.01.2015.

<http://legacy.fordham.edu/halsall/source/edict-milan.asp> ; 11.03.2015.

<http://www.bbc.co.uk/religion/religions/zoroastrian/beliefs/god.shtml> ; 14.10.2014.

<http://www.bbc.co.uk/religion/religions/zoroastrian/holydays/calendar.shtml#h1> ;
11.10.2014.

<http://www.bbc.co.uk/religion/religions/zoroastrian/worship/worship.shtml> ;
03.01.2015.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/254670/haoma> ; 12.03.2015.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/20459/amesha-spenta> ; 14.10.2014.

http://www.iranchamber.com/calendar/articles/iranian_months.php ; 03.01.2015.

http://www.iranchamber.com/religions/articles/secrets_of_zoroastrianism.php ;
11.03.2015.

http://www.iranchamber.com/religions/articles/zoroaster_zoroastrians_in_iran.php ;
03.01.2015.

<http://www.iranicaonline.org/articles/alexander-the-great-ii> ; 12.04.2015.

<http://www.iranicaonline.org/articles/avesta-holy-book> ; 12.10.2014.

<http://www.muslimphilosophy.com/ip/rep/H031.htm> ; 12.01.2015.

<http://www.newadvent.org/cathen/09527a.htm> ; 18.03.2015.

<http://www.newadvent.org/cathen/12789a.htm> ; 06.01.2015.

http://www.pantheon.org/articles/a/angra_mainyu.html ; 13.10.2014.

<http://www.pyracantha.com/Z/atarsh.html> ; 13.04.2015.

<http://www.pyracantha.com/Z/avesta.html> ; 12.04.2015.

<http://www.pyracantha.com/Z/convertz.html> ; 12.04.2015.

<http://www.pyracantha.com/Z/dualism.html> ; 15.04.2015.

<http://www.pyracantha.com/Z/vendnet.html> ; 16.04.2015.

<http://www.pyracantha.com/Z/zjc3.html> ; 12.04.2015.

<http://www.pyracantha.com/Z/zorofaq.html> ; 18.04.2015.

Zoroastrianism – theistic religion. Comparison

Summary

The aim of this master's thesis is to analyze how Zoroastrianism has influenced Abrahamic religions and how Zoroastrianism is theistic religion. Doing that, there is a need to compare Zoroastrianism with Abrahamic religions, because the theistic components of Zoroastrianism doesn't open up in other way. Also the aim of the thesis is to analyze how Occident's and Orient's teachings about afterlife could be possibly united, because for Zoroastrians afterlife was intensely important and Zoroastrianism is unifying the elements of Occident and Orient.

There are three levels in this master thesis which are interlaced in three distinctive chapters. First chapter presents Zoroastrianism plus analyzes the theistic aspects of Zoroastrianism in the religio-historical context. Second chapter concentrates mainly on the influences and non-influences of Zoroastrianism on Abrahamic religions. Third chapter analyzes how Occident's and Orient's teachings about afterlife could be possibly united plus compares the teachings of enlightenment and spirituality of Abrahamic religions, under that chapter it is also pointed out what is dualism in theism.

Zoroastrian ideas of moral dualism, heaven and hell, sacred time, and angelic beings have influenced Abrahamic religions, during long centuries of contact between these faiths in the Middle East.

Mazdā has all the same qualities as theistic religion's Gods have and Mazdā might be even more powerful than the gods of Abrahamic religions. There exists ethical dualism in Zoroastrianism which takes place only in the inner-self of human beings, ethical dualism exists in the same way also in Abrahamic religions.

Zoroastrianism gave the moral dimension to the concept of afterlife as the first religion and is the starting point of eschatology for the religions of both Occident and Orient.

Zoroastrianism is theistic religion, not dualistic religion with polytheistic features, as the West has comfortably and bluntly put it.

The union of Occident and Orient in the sense of the conception of universal afterlife is possible and that specific universal union doesn't have to break the specific religion's teaching in that unity apart.

The teachings of enlightenments are very different in every religion under study – there have not been interventions and influences between those religions, in that field.

Ethical dualism is natural phenomenon among human beings and the other natural feature is that people tend to seek for God for being less dualistic inside their brains and hearts.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mikk Tammik,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose Zoroastrism – teistlik usund. Võrdlus, mille juhendaja on Jaan Kivistik,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **29.04.2015**